

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
імені Валентини Волошиної**

Кафедра початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему: «ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-
ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ»**

Студентки 2 курсу МБПДЗ групи

**Освітньої програми: Початкова освіта
Дошкільна освіта**

Спеціальності: 013 Початкова освіта

Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Ступеня вищої освіти: магістр

Білик Тетяни Олегівни

**Науковий керівник: Олійник Н.А.,
канд.пед.наук, доцент**

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії	_____	_____
	(підпис)	(ініціали, прізвище)
	_____	_____
	(підпис)	(ініціали, прізвище)
	_____	_____
	(підпис)	(ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Дефінітивний аналіз основних понять дослідження.....	8
1.2. Історико-педагогічний аналіз проблеми формування морально-етичних цінностей молодших школярів.....	15
1.3. Роль дитячої книжки у формуванні ціннісних орієнтацій молодшого школяра.....	23
1.4. Огляд творчого досвіду вчителів початкової школи щодо створення передумов формування морально-етичних цінностей учнів.....	30
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	39
2.1. Сформованість морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури (за результатами експерименту).....	39
2.2. Педагогічні умови формування морально-етичних цінностей молодших школярів.....	48
2.3. Методи та прийоми опрацювання творів різних жанрів на уроках літературного читання.....	57
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Проблема формування моральних якостей особистості висвітлена в низці загальнодержавних освітніх програм, зокрема: Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції національного виховання та Концепції Нової української школи.

Так, за Концепцією Нової української школи, виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [42, с. 19].

Одвічні духовні цінності в сучасній молоді необхідно формувати, спираючись на наукові знання психології дитини і за умови використання нагромадженого віками досвіду в світовій та вітчизняній педагогіці. Шлях до цієї мети – введення учнів у культуру. Він полягає у засвоєнні ними правил існування, що вироблені людством у цілому, і рідним народом, зокрема.

Проблемам розвитку моральної свідомості учнів, формуванню морально-етичних цінностей, почуттів і переконань присвячені праці видатних педагогів Ш. Амонашвілі, О. Захаренко, С. Логачевської, А. Макаренка, О. Савченко, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги та ін.

Теоретичні основи виховання у дитини морально-етичних цінностей, з'ясування їх суті й умов формування знайшли висвітлення в працях І. Беха, Л. Божович, О. Киричука, Н. Комарівської, Г. Костюка, І. Лапшиної, Ю. Приходька, О. Скрипченка та ін. Також проблемою морального виховання займалися Б. Ананьєва, Н. Волошина, І. Зязюн, Н. Миропольська та багато інших.

У наш час, коли сучасне життя разом із ЗМІ швидше руйнують у підростаючого покоління об'єктивні знання та моральні цінності, ніж

розбудовують їх, особливу роль відіграє книга. Читання – це духовне джерело кожної вихованої людини. Художня дитяча література виступає важливим засобом виховання, її виховний потенціал потрібно реалізовувати з урахуванням нових соціокультурних обставин. Під час читання книги дитина розвивається розумово, морально та естетично. Кожний прочитаний твір несе певну інформацію про події, життєві ситуації та явища. Через правильно підібрану тематику творів, під керівництвом вчителя учень пізнає найважливіші загальнолюдські цінності та норми поведінки народу, краю, в якому живе.

В оновлених програмах початкової освіти зазначається, що в процесі навчання на уроках літературного читання «формуються в дитини морально-естетичні, громадянські уявлення і поняття, збагачуються почуття...» [35]. У процесі вивчення предмету «Літературне читання» здійснюється мовленнєвий, морально-етичний, літературний, естетичний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість.

Сьогодні проблема морального виховання молодших школярів виступає важливою складовою змісту роботи загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів. В умовах освітнього процесу початкової школи необхідним є пошук ефективних форм, методів, прийомів та засобів формування моральних якостей дітей молодшого шкільного віку на уроках літературного читання, пріоритетним завданням яких є підвищення рівня моральної вихованості дитини. Ці аспекти вимагають аналізу наявної науково-теоретичної бази з проблем морального виховання і визначення на її основі ефективних педагогічних умов удосконалення процесу формування моральних якостей особистості в процесі навчання. Однак, теоретичні та практичні аспекти процесу формування моральних якостей учнів початкової школи в процесі навчання у педагогічній науці залишаються недостатньо розробленими, незважаючи на те, що актуальність цієї проблеми засвідчена державними нормативними документами та потребою суспільства.

Варто зазначити, що проблема формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами сучасної літератури у контексті педагогічної теорії та практики недостатньо досліджена. Дитячу літературу частіше розглядають з філологічної точки зору як художньо-естетичний феномен, ігноруючи та недооцінюючи її функціональний потенціал. Уникаючи ідеологічного навантаження, заперечуючи домінування пізнавальної і виховної функції літератури для дітей, у ній перестали бачити засіб навчання і виховання школярів. Однак, все, що є середовищем дитини (переглянуті фільми та інформаційні ресурси, прочитані книги, пережиті ситуації, ігри та ін.) так чи інакше має значний вплив на дитину, формує її світогляд, ціннісну позицію, додає досвіду.

Зважаючи на недостатню наукову розробленість та актуальність, нами було обрано тему дипломного дослідження **«Педагогічні умови формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури»**

Об'єкт дослідження – процес формування морально-етичних цінностей молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури.

Мета дослідження – розробити організаційно-методичні засади формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури.

Відповідно до мети й гіпотези було визначено такі **завдання** дипломного дослідження:

1. Опрацювати педагогічну, психологічну і методичну літературу з проблеми дослідження і визначити можливості використання літературних творів різних жанрів у системі морального виховання молодших школярів.

2. З'ясувати сучасний стан сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів.

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування морально-етичних цінностей молодших школярів.

4. Розкрити впровадження системи методичних прийомів опрацювання творів різних жанрів на уроках літературного читання.

5. Запропонувати методичні підходи до формування морально-етичних цінностей учнів на уроках літературного читання.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

– *теоретичні* – аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, синтез, аналогія в поєднанні з індукцією для визначення теоретичних засад морального виховання, що є основою для формування морально-етичних цінностей молодших школярів; узагальнення й систематизація концептуальних теоретичних положень для розробки та обґрунтування педагогічних умов формування морально-етичних цінностей;

– *емпіричні* – діагностичні (анкетування, опитування, бесіда), обсерваційні (безпосереднє та опосередковане спостереження, самооцінка) для виявлення рівнів сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів; педагогічний експеримент;

– *статистичні* – статистична обробка даних, графічне відображення результатів та інші для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота здійснювалась протягом 2019-2020 рр. на базі КЗ «ЗОШ I-III ступенів № 32 Вінницької Міської Ради». В експерименті брали участь учні 3-Б класу (30 осіб).

Практичне значення дослідження полягає у розробленні та запровадженні в освітній процес початкової школи навчально-методичних матеріалів (діагностичні методики, ігри, спеціальні завдання для формування моральних якостей на уроках літературного читання).

Матеріали дипломного дослідження можуть застосовуватись вчителями початкової школи, викладачами та студентами закладів вищої освіти; в

післядипломній перепідготовці педагогічних працівників з проблеми формування морально-етичних цінностей у молодших школярів на уроках літературного читання.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (3 березня 2020р.), на IV науково-практичній інтернет-конференції молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (м. Полтава, 2019р.).

Результати дослідження висвітлені у таких **публікаціях**:

1. Білик Т. Книга як засіб виховання молодших школярів (у контексті ідей В.О. Сухомлинського) / Т.Білик, І. В. Хом'юк // Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи: матеріали четвертої науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. – Вип. 6. – Бердянськ, Вінниця, Івано-Франківськ, Кам'янець-Подільський, Київ, Кропивницький, Мукачеве, Полтава, Умань, Херсон, 2019. – С. 135-137.

2. Білик Т. О. Формування морально-етичних цінностей молодшого школяра засобами дитячої літератури / Т. О. Білик // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 3 березня 2020 р.) / за ред. О.А.Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – Вип. 9. – С. 96-99.

Дипломна робота складається зі вступу, 2 розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (59 найменувань) та 7 додатків на 16 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок, із них основного тексту – 69 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Дефінітивний аналіз основних понять дослідження

Процес морального виховання полягає у формуванні вольових якостей молодших школярів і здійснюється у взаємозв'язку з їх інтелектуальним розвитком. Моральне виховання спрямоване передусім на формування моральної поведінки. Процес формування морально-етичних цінностей у молодшого школяра є складним і багатограним процесом, в якому на основі єдності цілей (цінностей), гуманістичного змісту, форм, засобів, методів виховання і навчання відбувається становлення особистості, розвиненою в загальнокультурному відношенні, виражене в позитивній мотивації, інформаційної наповненості, рефлексії в поведінці та діяльності дитини.

У новому Державному стандарті початкової освіти серед пріоритетних завдань формування молодшого школяра зазначено: утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо) [22].

У Концепції «Нова українська школа» схарактеризовано модель випускника як всебічно розвиненої особистості, патріота, серед домінантних якостей якого представлено і моральні [42]. Така особистість має сформувати активну позицію, яка повинна діяти за певними морально-етичними принципами, поважає гідність і права, уміє приймати відповідальні рішення.

На нашу думку, вивчення проблеми формування морально-етичних цінностей учнів неможливе без аналізу ключових понять «моральне виховання», «мораль», «морально-етичні цінності» в психолого-педагогічній літературі.

У процесі формування загальнолюдських цінностей учнів Нової української школи педагоги мають урахувати наступні організаційні орієнтири:

- виховання не здійснюється лише під час виховної роботи;
- для створення виховного середовища має залучатися весь педагогічний колектив школи;
- учитель має бути взірцем, прикладом вихованої людини, надихати та зацікавлювати дітей;
- під час планування певної діяльності потрібно враховувати індивідуальні нахили та здібності кожної дитини, створювати належні умови для їх реалізації;
- співпраця з різними позашкільними закладами освіти;
- активно залучати до співпраці соціальних педагогів і психологів; налагодження постійного діалогу з батьківською спільнотою [43, с. 19].

На думку І. Беґа, «мораль є формою суспільної свідомості відносно двох сфер – світу людей і світу речей; може виступати і як суб'єкт-суб'єктне, і як суб'єкт-об'єктне ставлення» [3, с. 8]. Ґ. Васянович зауважує, що мораль визначається як одна з форм суспільної свідомості, система поглядів й уявлень, норм і оцінок, що регулює поведінку людей і виконує пізнавальну, оцінну, виховну функції [8, с. 201].

Для нашого дослідження важливим є поняття «моральність», яка в широкому розумінні є синонімом «моралі» і є ядром та показником розвитку кожного індивіда. Моральність, як сутність моралі, визначає особливості світогляду, поведінки особистості та результати її діяльності. В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренко пояснює «моральність» двояко: по-перше, це етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі; по-друге, моральність визначається як характеристика особливого виду практичної діяльності, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами [20, с. 216].

У початковій школі дітям роз'яснюють моральні норми суспільства та організовують їхню діяльність відповідно до цих норм. Але просте засвоєння правил не обов'язково веде до морального розвитку, до вдосконалення

особистості. Школа не може не врахувати того, що діти перебувають під впливом сім'ї, довколишнього середовища, різних життєвих умов. Складений у процесі життя моральний досвід дітей не завжди збігається з цілями школи щодо морального виховання.

На психологічному рівні процес морального виховання ґрунтується, як зазначив І. Бех, на системі цінностей: «укорінюючись у структурі самосвідомості, ціннісна система виступає як її необхідна установка – морально значуща й відповідально активна» [4, с. 27].

Нами було опрацьовано потужний матеріал педагогічної, науково-методичної, психологічної та філософської літератури для визначення поняття «моральне виховання». Результати висвітлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Дефінітивний аналіз поняття «моральне виховання»

Джерело	Визначення
С. Гончаренко [20, с. 216]	Цілеспрямований процес формування моральної свідомості, розвитку морального почуття та навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології.
М. Фіцула [54, с. 254]	Виховна діяльність школи та сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.
Л. Долинська, О. Скрипченко [13, с. 368]	Планомірний, цілеспрямований процес організації та стимулювання різнобічної діяльності учнів, їх спілкування, спрямований на оволодіння школярами моральною культурою, яка визначає їх ставлення до навколишнього світу.
П. Щербань [57, с. 92]	Формування національної свідомості, моральних переконань, моральних почуттів, моральної поведінки і найважливіших якостей особистості: громадянської честі й гідності, патріотизму та інтернаціоналізму, дружби і товаришування, гуманізму, свідомого ставлення до праці, колективізму, доброти, взаємодопомоги, скромності, дисциплінованості та духовності.
Г. Троцько та В. Лозова [36, с. 60]	Цілеспрямований процес організації та стимулювання різнобічної діяльності учнів, їх спілкування, спрямоване на оволодіння школярами моральною культурою, яка визначає ставлення до навколишнього світу.
О. Вишневський [12, с. 239]	Моральне виховання повинно здійснюватися на традиційно-християнських засадах, що полягає в тому що «людина розвиває і утверджує в собі природну схильність до добра та готовність відстоювати його в собі та в навколишньому середовищі».
Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти [28, с. 21]	Прищеплення й розвиток моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють в суспільстві».

З таблиці 1.1 видно, що моральне виховання тлумачиться як процес засвоєння учнями моральних цінностей, оволодіння моральною культурою, формування стійких моральних якостей, розвитку навичок моральної поведінки.

Одним із головних завдань морального виховання є розвиток у молодших школярів гуманності (сукупність моральних якостей особистості, які виявляють ставлення до людини як вищої цінності). Почуття гуманності проявляється в чуйності, доброзичливості, готовності прийти на допомогу, в умінні поставити себе на місце іншої людини, в умінні зрозуміти іншого, в здатності до співпереживання, толерантності, співчуття. Для реалізації цього завдання у початковій школі проводяться різні форми роботи: читання художньої літератури, обговорення позитивних та негативних героїв, їхніх вчинків, бесіди на етичні теми тощо.

Процес морально-етичного виховання складається з 3 етапів [11] (рис.1.1):

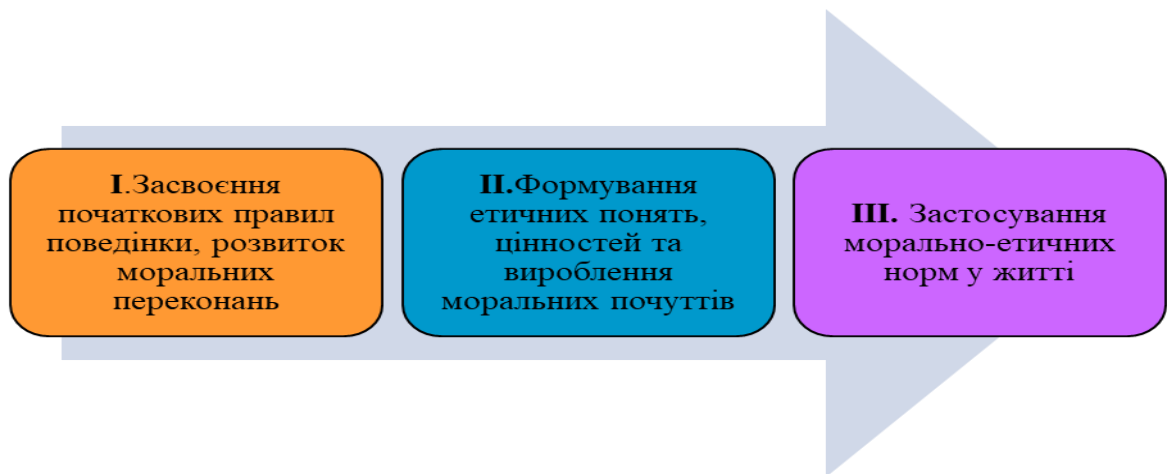

Рис.1.1. Етапи процесу морального виховання

На другому етапі виховного процесу відбувається формування етичних понять, цінностей та вироблення моральних почуттів у вихованців. Слід з'ясувати сутність понять «цінності» та «морально-етичні цінності».

Цінності – це властивості буття, які створює людина або які мають певне відношення до неї. Цінності вивчає спеціальна галузь науки

«аксіологія» (грец. *axia* – цінність і *logos* – вчення, слово) – це філософське дослідження природи цінностей, де цінності розглядають як специфічні соціальні явища, певні прояви суспільних відносин і нормативно оцінного боку суспільної свідомості [58, с. 34].

Психолого-педагогічна наука по-різному трактує поняття «цінності»:

– здатність задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, О. Корнієнко);

– форма прояву людиною різноманітного ставлення до предметів, явищ, подій (В. Василенко);

– особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (Є. Рапацевич, Є. Мойсеюк);

– особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в її «позитивній» значущості і яка має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини (Б. Додонов);

– специфічне утворення свідомості, особлива індивідуальна реальність, що має особливу значущість для суб'єкта, котрий її переживає (І. Бех, Л. Виготський, В. Малахов, С. Рубінштейн);

– системну ознаку, що виявляє функціональний аспект особистісного значення у процесі діяльності, характеризує специфічні аксіологічні відносини з боку особистості, спрямовані на реалізацію як особистих потреб, інтересів, так і інтересів системи, до якої належить певна особистість (О. Корнієнко).

Д. Леонт'єв виділяє три форми існування цінностей – суспільні ідеали, наочні цінності і особові цінності [34]. Психологи зауважують, що цінності соціальні, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять до психологічної структури особистості як особистісні цінності – одне з джерел мотивації її поведінки [56, с. 579].

Для нашого дослідження важливим є визначення поняття «морально-етичні цінності», запропоноване А. Фурманом: «Морально-етичні цінності (норми, принципи, ідеали, уявлення про добро, справедливість,

відповідальність, почуття дружби, любові тощо), що виникають та існують у суспільстві, сприймаються свідомістю людини, кристалізуючись у ціннісні орієнтації, переконання, соціально-психологічні настановлення, і зреалізуються у вчинках, стратегіях поведінки та у процесі її життєвого шляху як особистості» [55, с. 94].

Морально-етичні цінності (норми, принципи, ідеали, уявлення про добро, справедливість, відповідальність, почуття дружби, любові тощо), що виникають та існують у суспільстві, сприймаються моральною свідомістю людини, кристалізуються в її ціннісні орієнтації, переконання, соціально-психологічні настанови й реалізуються у вчинках, лінії поведінки на життєвому шляху особистості. Санкція моральної свідомості дій соціальних суб'єктів здійснюється у формі оцінки (схвалення чи засудження), яка відповідає загальним принципам, нормам, поняттям добра чи зла, справедливості, блага. Наведемо ключові морально-етичні цінності у схемі (рис.1.2).

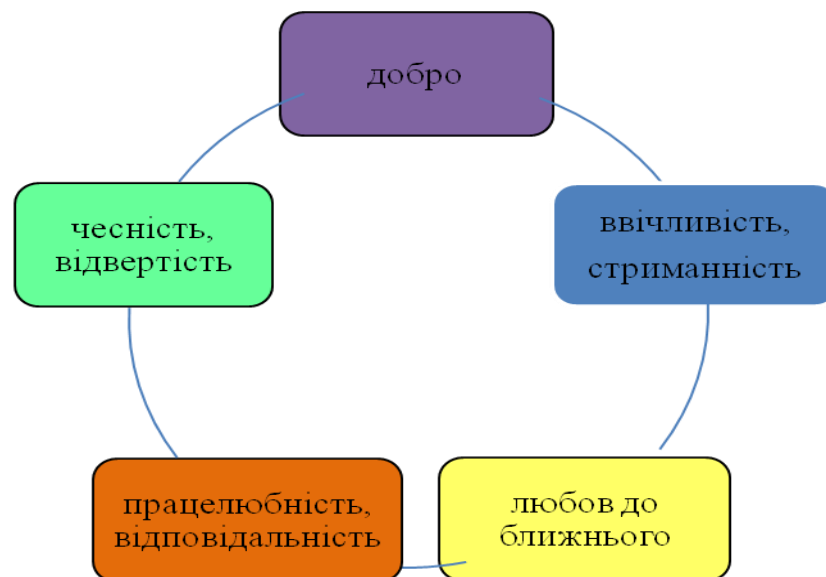

Рис.1.2. Ключові морально-етичні цінності

Морально-ціннісний досвід нагромаджується в дитинстві, утверджується у свідомості дитини із пізнанням перших найважливіших життєвих істин. Проте багато що, маленькій дитині ще неможливо

розтлумачити: прекрасні слова про шляхетність не завжди сприймаються нею, але відчуті серцем красу людяності здатні навіть малюки.

На думку О. Вишневського, моральне виховання має забезпечити формування в них системи моральних цінностей. До таких віднесено наступні цінності.

Абсолютно вічні цінності – загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.).

Національні цінності – патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо. Серед них і такі, що є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності.

Громадські цінності – ґрунтуються на визнанні гідності людей. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо.

Сімейні цінності – моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків [12, с. 4].

На думку Н. Бібік, ключове значення в розбудові Нової української школи набуває формування в молодших школярів загальнолюдських цінностей: морально-етичних (чесність, гідність, справедливість, турбота, повага до себе та інших людей, повага до життя) та соціально-політичних (відповідальність, солідарність, свобода, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону). Науковець стверджує, що у центрі освіти має бути виховання в учнів відповідальності за себе та за добробут нашої країни [43, с. 19].

Отже, моральне виховання є одним із напрямів всебічного розвитку особистості. Воно є складним процесом, адже передбачає виховний вплив на дитину у школі, сім'ї, громадських організаціях, метою якого є формування

моральних якостей. У науковій літературі представлено зміст, завдання, компоненти морального виховання.

У програмі початкової школи сформульовано читацькі уміння, які здатні реагувати на зміст прочитаного, це: відтворення в уяві картини життя, змальовані письменником; встановити зв'язок між ними; зрозуміти авторську позицію, що сприяє на певному рівні проникненню в емоційну тональність твору. А це, в свою чергу, створює умови для розвитку у школярів здатності емоційно реагувати на зміст прочитаного (прослуханого) твору, виявляти й усвідомлювати свої почуття, опановувати уміння добирати і використовувати для власних оцінних суджень адекватні мовленнєві засоби [35].

На уроках літературного читання діти працюють над вивченням творів різних жанрів, зокрема: оповідань, казок, байок, віршів, прислів'їв, приказок, загадок. Опрацювання кожного жанру вимагає глибокої підготовки до самого аналізу художнього тексту. Вчителю необхідно акцентувати увагу дітей не лише на особливостях читання, а й на аналізі підтексту кожного художнього твору.

Отже, література за умови відповідної організації матеріалу на уроці відіграє провідну роль у моральному становленні особистості дитини. Завдяки залученню учнів до різноманітної творчої діяльності на уроці та в позаурочний час можна здійснити розвиток моральної свідомості учнів; сформувати моральні почуття і переконання; виробити в школярів звички моральної поведінки.

1.2. Історико-педагогічний аналіз проблеми формування морально-етичних цінностей молодших школярів

Питання морального розвитку та виховання дітей, в усі часи хвилювали і будуть хвилювати суспільство. Запорукою успішної розбудови Української держави, подолання загальної кризи в суспільстві є духовне відродження народу. Майбутнє ж української нації залежить від змісту морально-етичних

цінностей, які закладаються у підростаючого покоління і від того, якою мірою духовність стане основою їхнього життя. Молодший шкільний вік є чутливим для морального виховання, тому основні цінності, які потрібно формувати в цей період – це моральні якості та норми моралі.

Протягом розвитку суспільних відносин у філософії, етиці, педагогіці й психології неодноразово зверталися до аналізу природи, сутнісних характеристик та механізмів формування моралі та її компонентів: моральної свідомості, моральних суджень, моральних цінностей, які лежать в основі моральної вихованості.

Історичний погляд на проблему морального виховання, моральності підтверджує, що з початку первіснообщинного ладу люди прагнули будувати свої взаємовідносини на основі своєї ідеї правди та справедливості. Свої відносини всередині родових спільнот були підпорядковані визначеним правилам та нормам співжиття.

У творах стародавніх філософів епохи античності (Аристотеля, Демокрита, Еврипіда, Платона, Сократа та інших) було розкрито моральний аспект формування підростаючого покоління [1]. Аристотелю належить низка праць з проблеми моральності та морального виховання. Філософ використав термін «етичний» для позначення чеснот, що стосуються людської вдачі, характеру, на відміну від чеснот діаноетичних, тобто пов'язаних з мисленням, розумом людини. Він вважав, що естетичне, моральне виховання є свідченням гармонії, а реальні її вияви видно у граматиці, астрономії, спорті. На думку Аристотеля, займатися моральним вихованням дітей повинні, насамперед, батьки. Він був переконаний, що кожен свідомий громадянин має присвятити сімейному вихованню значну частину свого життя [1].

На думку Сократа, моральне виховання пов'язане з самовихованням, адже формування переконань передбачає довгочасну працю над собою. Філософ стверджував, що самовдосконалення особистості – це процес, який триває протягом усього свідомого життя. Він зауважував, що «краще за всіх живе той, хто більше за всіх піклується про те, щоб ставати якомога кращим,

а приємніше за всіх – хто більше усвідомлює, що він стає кращим» [54].

Видатний філософ тих часів Платон, своє бачення системи виховання дітей і молоді в умовах рабовласницького суспільства вбачав у розширенні навчальних програм, створенні державної системи виховання, освіти для дорослих членів суспільства та самовдосконаленні людини протягом життя. Провідну роль, серед умов формування у дітей високої моральності, Платон надавав: спілкуванню з інтелектуальною, розвиненою, духовно багатою особистістю, спостереженню за прикладами доброчинності і їхній аналіз та авторитету вихователя [39].

Історичний досвід засвідчує, що в Україні склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу. Моральне виховання дітей у сім'ї здійснювалось постійно через влучну приказку, легенди, перекази із свого родоводу, із історії рідного краю.

Проблеми морального виховання, моралі, совісті привертали до себе увагу діячів і широку громадськість середньовіччя. Зокрема, чільне місце відводиться цим питанням у літературі Київської Русі. Пам'яткою XII століття є «Повчання князя Володимира Мономаха своїм дітям», де розглядаються моральні правила та норми поведінки: любов до Батьківщини, гуманне ставлення до людей, правдивість та чесність.

Формуванню самобутньої української системи морального виховання дітей і молоді сприяла діяльність представників науки й освіти, до яких належали Л. Зизаній, П. Могила, Ф. Прокопович, М. Смотрицький. У січовій школі було реалізовано принцип гармонійного виховання особистості, оскільки одночасно із загальноосвітніми предметами значна увага надавалась моральному та психофізичному вдосконаленню майбутніх козаків.

Аналіз філософської та літературної творчості українських мислителів XV-XVII століття дав змогу охарактеризувати сутність морального виховання в Україні, яка розвивалася в руслі теологічної та гуманістичної тенденцій. Теологічні переконання виносили моральні уявлення за межі людського

розуму, до Бога, щоб завдяки такій спрямованості особистість одержала звільнення від несамовитих почуттів та природної вседозволеності. Натомість, філософи-гуманісти Ю. Дрогобич, Л. Зизаній-Туснатовський, С. Оріховський та інші у трактуванні моральності орієнтувалися на абсолютну цінність людини, стверджуючи природні почуття особистості.

В епоху Відродження виховний процес почали вважати головним засобом сприйняття дитиною моральних норм суспільства, важливим шляхом самовиховання та самореалізації. У цей період розпочалася активна гуманізація освіти і виховання, що відобразилося в змісті морального виховання. Так, моральна цінність людської особистості розглядалася на рівні з естетичною красою, тобто пріоритетним напрямом виховання епохи Відродження стало морально-естетичне.

Значний вплив на розвиток теорії та практики морального виховання мала педагогічна теорія Й. Гербарта. У своїх наукових працях він обґрунтував свої погляди на моральне становлення особистості дитини. Й. Гербарт вважав, що педагогіка є мистецтвом виховання і полягає в формуванні добродішних людей, які вміють пристосовуватися до існуючого суспільно-політичного ладу і підкорятися йому. Головним завданням морального виховання, на його думку, була турбота про розвиток і дисциплінованість вихованця, яка має протидіяти та підтримувати його і, водночас, залишатися майже непомітною [17, с. 179].

Для філософської та педагогічної думки XVI-XVIII століття проблема морального виховання набула особливої актуальності в умовах переходу від феодального ладу до капіталізму. Так, Я. Коменський у своїх педагогічних творах наголошував на необхідності морального виховання дітей і молоді. Він сформулював шістнадцять правил мистецтва розвивати моральність, а кардинальними поняттями вважав мудрість, міру, мужність і справедливість [27, с. 229].

Ж.-Ж. Руссо головну роль в моральному вихованні відводив формуванню загальнолюдських ідеалів. Педагог створив вікову періодизацію

і охарактеризував зміст виховання на кожному із етапів. Ж.-Ж. Руссо визначив основні три завдання морального виховання у юнаків: виховання добрих почуттів, добрих суджень та доброї волі [26].

Видатний вчений Й. Песталоцці у своїй педагогічній спадщині обґрунтував теорію морального виховання. Основною ідеєю теорії є виховання та формування людини, її морального обличчя, любові до інших. На його думку, вагомим засобом виховання є релігія. Й. Песталоцці вважав, що шляхами формування моральної поведінки дітей були: розвиток моральних почуттів, формування моральних поглядів через власні роздуми, вправлення у хороших вчинках, самовладання, витримка [26, с. 360].

У другій половині XVIII століття розгортається теоретична і практична діяльність Г. Сковороди, який відстоював думку, що для суспільства, в першу чергу, потрібна людина високих моральних якостей. В основу морального виховання він поклав принцип «навчити вдячності», під якою він розумів усю гаму почуттів дітей до батьків – і почуття подяки зате, що вони дали їм життя, і відчуття радості буття і радисть творчості. Посилаючись на теорію «сродності», він надавав особливого значення моральному вихованню дитини в праці.

Для періоду XIX – початку XX століття характерний подальший активний розвиток ідеї морального становлення молоді, що знайшло своє відображення в творах українських просвітників. Формування моральних якостей учнів, на думку К. Ушинського, становить головне завдання будь-якої особистості. У своїй виховній системі він відводив важливе місце процесу формування кращих моральних якостей, спрямованого на подолання негативних рис характеру та прояву почуттів добра.

К. Ушинський зазначив, що моральне виховання має розвивати в дитині гуманність, скромність, чесність, справедливість, правдолюбність, працьовитість, почуття власної гідності. Він також зазначив, що норми і принципи моралі ґрунтуються не тільки на інтелекті, а й на тому, як вона відчуває, тобто коли знання стають предметом стійких почуттів, вони

перетворюються в реальні збудження до діяльності [52]. Актуальними в контексті досліджуваної нами проблеми є ідеї А. Макаренка, який вказував на те, що в процесі морального виховання домінуюча роль належить формуванню характеру, вихованню добрих людських почуттів, гарних звичок.

Неодноразово піднімав проблему морального виховання В. Сухомлинський у своїх творах, наголошуючи на важливості морально-етичного виховання через вплив на сферу почуттів [50]. Видатний педагог на рівні теорії та практики розробив систему морального виховання. Вчений був переконаний, що кожний індивід має набувати освіти як гідний представник свого рідного етносу в смисловому полі цінностей, властивих його рідному народу. В його «школі радості» під «голубим небом» панували дух сердечності, задушевності, чуйності, взаємодовіри і взаємодопомоги [50, с. 322].

У свою чергу С. Русова відстоювала органічне поєднання національного компоненту з формуванням моральних якостей; національне виховання вважала ґрунтом у справі зміцнення моральних сил учня й оновлення відродженої душі народу. На її думку, «національна школа є першим лозунгом морального та розумового відродження для народів, які усвідомили свою національну індивідуальність» [46, с. 44]. Зокрема, С. Русова пов'язувала процес формування моральних звичок з естетичним вихованням, адже, коли школярів оточує краса, зрозуміла й приваблива для них, вона впливає на настрій, спонукає на добрі вчинки і справи [46, с. 84].

Г. Ващенко за найважливіший ідеал морального виховання пропонував взяти ідеал християнина, втілення якого знаходить в особі князя Володимира Мономаха. Він поєднував любов до Бога з любов'ю до ближнього, що виявляється передусім в ділах благодійності, в піклуванні про бідних, сиріт [21, с. 51].

Національний аспект в розвитку теорії морального виховання досліджували В. Кузь, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Т. Шевченко та інші.

До проблеми морального виховання в українській народній педагогіці звертався М. Стельмахович. Ідеалом моральності, на його думку, є «людина праці, шляхетна в поведженні й свідомо своєї людської та національної гідності» [49, с. 3.]. Праці М. Стельмаховича пронизані ідеєю пріоритету загальнолюдських цінностей. Автор наголошує на пануванні у людському житті добра, справедливості, гідності, чесності. Саме у цьому шкільному віці плекання і прищеплення моральних цінностей, на його думку, є необхідною складовою виховання громадянина України. «Особливо нагальною стала проблема створення й застосування виховної системи, адекватної потребам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих й морально стійких особистостей, достойних громадян демократичної європейської держави», – писав М. Стельмахович [49, с. 4].

Отже, українська народна мудрість учить дотримуватись таких моральних якостей як людська гідність, честь, людяність, справедливість, шанувати батька і матір, закликає бути мудрим і справедливим, скромним і стриманим.

У XIX столітті зростає інтерес до морального виховання на фольклорних матеріалах, які широко використовувалися у народних і недільних школах, особливо у II половині XIX століття. Значущим для нашого дослідження є філософські праці І. Огієнка, в яких розглядається моральна цінність як поняття, що виражає позитивну значущість природних, соціальних духовних явищ для існування та розвитку суспільства, для потреб і діяльності кожної людини [23]. Учений, говорячи про моральне виховання дітей, виділяє: здатність мислити критично і самокритично, прислуховуватися до думки інших людей, власне ставлення до сутності людини, сенсу її життя, ідеалів, місця на землі.

Глибокі знання духовності культури українського народу дали можливість письменнику І. Котляревському на сторінках своїх творів висвітлити ряд важливих положень моральності. І. Котляревський у своїх творах «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», «Енеїда» описує такі

моральні якості: порядність, чесність, взаємоповага, сердечність, енергійність, наполегливість у боротьбі за людське щастя та інші. Разом з тим він засуджує і висміює бездіяльність, розбещеність, непорядність, неповажне ставлення до батьків, егоїзм і бажання пожити за рахунок інших, легкодумство, нечесність, себелюбство і підлабузництво. У створеній І. Котляревським педагогічній системі втілено гуманістичні риси вітчизняної класичної педагогіки: палка любов до батьківщини, чуйне ставлення до людини, широкий демократизм і гуманізм.

Важливе значення для нашого дослідження мають твори генія українського народу Т. Шевченка. У букварях, створених ним, домінують зразки етнопедагогічних, краєзнавчих джерел, усної народної творчості морально-етичного спрямування, наголошується на важливість вивчення соціально-педагогічної літератури, що сприяє пізнанню народної душі, формуванню моральних ідеалів і тим самим визначає характер виховної системи даного періоду [48]. Т. Шевченко прославив ідеї гуманізму, любов до дітей. Будучи тонким психологом, він спостерігав, як у результаті нетрудового виховання виростають морально скалічені діти.

І. Франко як педагогічний розум трудящих і засіб морального виховання високо цінував усну народну творчість. У формуванні моральності засобами фольклору І. Франко особливо визнавав серед жанрового розмаїття усної народної творчості казки, за мотивами яких він створював ряд своїх творів. Він вважав, що моральні норми і категорії повністю залежать від конкретних історичних умов суспільного розвитку життя.

Отже, моральне виховання українського народу – справа тонка й складна. Зі зміною людства вдосконалювалось і воно. Швидкими темпами крокувало від примітивних проявів і форм, до цілого мистецтва. Тому сміливо можемо констатувати, що морально-етичне виховання на сьогоднішній день набрало справжнього розмаху та найяскравіших фарб у своєму існуванні.

Таким чином, моральне виховання є основою формування гармонійної

особистості. Цьому наряду важливого значення надавали видатні персони минулого. Воно має враховувати національний характер, звичаї, традиції українського народу, ґрунтуватися на системі моральних якостей і цінностей, які засвоюються особистістю з раннього віку і визначають її моральну діяльність, моральну поведінку та сформованість ціннісного ставлення до оточуючих у майбутньому.

1.3. Роль дитячої книжки у формуванні ціннісних орієнтацій молодшого школяра

У сучасному українському суспільстві відбувається модернізація освіти, що супроводжується переосмисленням, переоцінкою і затвердженням нових цінностей. Значні перетворення торкнулися і початкової освіти, в якій високого значення набуває ціннісно-орієнтоване моральне виховання особистості.

Щоб реалізувати дані ідеї, вчителю необхідно використовувати в своїй роботі не тільки стандартні методи організації навчально-виховного процесу, але в більшій мірі виявляти ініціативу і будувати навчання і виховання таким чином, щоб кожен учень був активним суб'єктом навчального процесу та постійно залучався до спільної діяльності. Цікаві й змістовні розповіді, етична бесіда, читання дитячої літератури, заохочення успіхів, особистий приклад, зустрічі з цікавими людьми, спільний пошук рішень, спільні суспільно корисні справи, благодійні акції та інші є дієві інструментами для формування морально-етичних цінностей в молодших школярів.

Дитяча книга, на нашу думку, є найдієвішим інструментом у становленні і розвитку ціннісних орієнтацій молодшого школяра. Вона сприяє активізації пізнавальної та емоційно-почуттєвої сфери учнів, залучення їх до діалогічної взаємодії з текстом та самовираження у творчій діяльності на основі прочитаного художнього твору.

Читання дитячої літератури, як діяльності, формує загальну культуру в цілому. За допомогою книги дитина долучається до культурних цінностей, формуючи еталони і норми поведінки в соціумі (що є добре-погане, правильно-неправильно, справедливо-несправедливо), формуються первинні морально-етичні цінності.

У системі літературної освіти дітей дошкільного віку неабияке місце має відводитись казці. Це один з найдоступніших і найпоширеніших видів художньої творчості. Її привабливість – у сюжетності, таємничості, фантастичності. Казки зарубіжних письменників, казки народів світу, українські народні казки, впливають на формування особистості дитини. Роль казки, як інструменту пізнання світу, духовно-морального розвитку особистості дитини відзначена в працях таких педагогів як: Н. Добролюбова, В. Сухомлинського, К. Ушинського та багато інших.

Великий педагог В. Сухомлинський зазначав: «Казка – це животворне джерело дитячого мислення. Інтелектуальні, моральні та естетичні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, що пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Під впливом почуттів дитина мислить словами. У казкових образах – перший крок до яскравого, живого, конкретного та абстрактного. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем» [51, с. 176].

Отже, ми бачимо який великий вплив на дитину має, як на перший погляд, звичайна казка. Це не просто розвага чи веселощі, це цілий світ, у якому дитина живе, змагається, протиставляючи злу свою добру волю. Казка є особливим способом пізнання світу, який дозволяє дітям у специфічній формі засвоїти та систематизувати потік різноманітних подій з навколишньої дійсності. У цьому і заключається безсмертність казки, тому що вона несе у собі основу суспільства, його мораль, чистоту та духовну висоту. Казка вчить добру, вірності, справедливості. Вона допомагає зрозуміти одвічні людські цінності: любов, сім'я, Батьківщина.

На думку дослідниці Л. Фесюкової, важливим у формуванні ціннісних орієнтацій є виховання чуйності до слова і цьому будуть сприяти наступні прийоми у роботі з казкою [53, с. 13]:

- знайти ласкаві, гарні, казкові, сумні слова;
- скласти довге і в той же час смішне слово; (наприклад, про зайчика – «куцохвостий», «косоокий»);
- розібрати слова з однаковим написанням, але в різних за смислом значеннях (наприклад, зміна наголосу: брати – брати);
- пояснити походження слова;
- вимовити без голосних звуків будь-яке слово і запропонувати дитині впізнати його.

Отже, казка для дітей – це особливий спосіб пізнання світу, який дозволяє дітям у специфічній формі засвоїти та систематизувати потік різноманітних подій з навколишньої дійсності. Казки мають надзвичайну емоційну силу впливу на дітей, несуть в собі позитивний емоційний заряд, здатний викликати позитивні емоційні стани, які спонукають до активної діяльності [24, с. 2].

Не менш вагомим літературним жанром у формуванні ціннісних орієнтацій учнів початкових класів є оповідання та байка на морально-етичні теми, в яких розкриваються різні людські якості, риси характеру у спілкуванні дорослих і дітей-ровесників, які діють у знайомих ситуаціях. Але самотійно розібратися у мотивах вчинків дійових осіб учням непросто. Тому, опрацьовуючи такі твори, потрібно на уроці або в позаурочний час, але разом з педагогом. До первинного читання важливо зберегти таємницю сюжету, якщо є змога, поставити проблемне запитання. Вступна бесіда до творів морально-етичної спрямованості за рекомендаціями О. Савченко, має бути стислою і адекватною ідеї саме даного твору [47, с. 107]. Важливо на її думку, готуючи молодших школярів до сприймання тем, насичених творами морально-етичного змісту, провести попередню роботу над лексичним

значенням слів, що тлумачать різні стани людини, які точно характеризують той чи інший вчинок, уміння спілкуватися.

Дитяча книга має величезне значення для інтелектуального розвитку дитини. Когнітивний (інтелектуальний) розвиток пов'язаний з розвитком усіх розумових процесів, таких як сприйняття, пам'ять, уява, логіка формування понять. Читаючи книгу або сприймаючи прочитане на слух, дитина вчиться осмислювати мотиви героїв, оцінювати вчинки, характеризувати головних героїв. Тому дуже важливо не просто читати, а обговорювати прочитане, ставити запитання, підводити дитину до необхідності проводити аналогії, порівняння, робити висновки і висновки, просити переказати почуте. Здібності до узагальнення, логічного запам'ятовування, розуміння на слух формують інтелект, сприяють розширенню словникового запасу і розвитку мовлення. Книга є джерелом знання про світ, виконуючи освітню функцію.

У молодшому шкільному віці, коли відбувається перехід від наочно-образного мислення до словесно-логічного, коли провідною діяльністю стає навчання, а не гра, роль книги як засобу отримання знань і особистісного розвитку посилюється. Дитяча книга як невід'ємна частина предмету «Літературне читання» вирішує на даному етапі формування особистості дитини багато завдань:

- залучення до загальнолюдських цінностей;
- формування інтелектуального читача, який вміє мислити, розмірковувати;
- розширення кругозору;
- розвиток комунікативних здібностей через вдосконалення навичок читання, накопичення літературних вражень і на основі цього освоєння літературознавчих понять;
- розвиток творчих здібностей дітей через творчий переказ, словесне малювання, використання фрагментів театралізації;

- підвищення рівня саморегуляції, самосвідомість через співпрацю з однолітками, вчителем, через прояв критичності по відношенню до себе в зіставленні з головними героями прочитаних книг.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, окресливши завдання, можна стверджувати про те, що дитяча книга виконує ряд функцій, які розкривають змістовну сторону дитячої книги:

- комунікативну (за допомоги дитячої книги учні дізнаються про минуле народу, його традиції);
- управлінську (під час читання книги у дітей формуються основи моральності, світогляду, виховання, тобто морально-етичні цінності);
- пізнавальну (учні знайомляться з різноманітною літературою, її змістом);
- навчальну (дитяча книга формує мислення в дітей);
- естетичну (за допомогою дитячої літератури в учнів прививаємо любов до прекрасного).

Розвиток ціннісних орієнтацій у дітей за допомогою дитячої книги – систематична та взаємопов’язана діяльність школи та сім’ї, яка об’єднана спільною метою, а саме: сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички та звички поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. І для того, щоб у сучасних дітей не згасав інтерес до дитячої літератури, сформулюємо поради для учителів та батьків:

1. Особистий приклад. Якщо діти будуть бачити батьків та вчителя, які читають художню літературу, знають багато авторів і творів, а також цитують рядки з прочитаного, то тільки тоді вони зацікавляться роботи теж саме.

2. Право вибору. Не змушуйте дітей читати книги, які вони не хочуть.

3. Електронні книги. Як правило, сучасні діти небайдужі до різних технічних новинок. Спробуйте прищепити любов до читання за допомогою

електронних книг, так званих гаджетів для читання, куди можна закачати який завгодно твір. Звичайно ж, у них немає того зачарування, присутнього в звичайних книгах, – шелесту сторінок, барвистих ілюстрацій. Але ж і наші діти інші, тому нехай самі вибирають ті книги, які їм зручні.

4. Обговорюйте разом прочитану книгу. Це допоможе дітям не тільки розібратися з враженнями, а й висловлювати думки та емоції. Якщо ви покажете свою зацікавленість в особистій думці дитини, це теж сприятиме підвищенню інтересу до читання.

5. Сюрприз у книзі. Запропонуйте твір, яким ви самі зачитувалися в дитинстві. Покладіть у книгу красиву закладку, листівку або просто записку зі словами, як ви любите своє дитя.

Таким чином, позитивне ставлення до книги, до процесу читання в молодшому шкільному віці, стане фундаментом успішного навчання дитини в старшій школі та в подальшому житті.

Дитячих книг в Україні останнім часом видається немало. Щоб донести, які якісно написані українські книжки для різного дитячого віку та які варто читати, тому Творче об'єднання дитячих письменників Спілки письменників ініціювало і разом з експертами уклали спеціальний орієнтовний рекомендаційний список для учнів початкової школи. Наведемо приклади деяких з них:

1. Вірші:

- Малик Галина. Вірші для Дарочки. – Ужгород : Карпати, 2017. – 36 с.
- Матола Микола. Петрик грушу малював. Вірші для дітей. – Ужгород : Карпати, 2017. – 36 с.
- Трохим Наталя. Де ви, кохані леви? – Л. : Видавництво Старого Лева, 2018. – 64 с.

2. Казки:

- Атлантова Соня. Миші: казка-шкряботушка. – К. : Фонтан казок, 2017. – 144 с.

- Дерманський Сашко. День народження привида. – К. : Фонтан казок, 2017. – 48 с.
- Єгорушкіна Катерина. Пригоди Штанька. – К. : Класика, 2018. – 55 с.
- Ніцой Лариса. Незламні мураші. – К. : Самміт-книга, 2017. – 48 с.
- Шелепа Ольга. Як з'явилася ніч, або Безодня, що в скриньку впала. – К. : Самміт-книга, 2017. – 24 с.
- Фулитка Оксана. Театр казок. – Мукачєво: Карпатська вежа, 2017. – 100 с.
- Чаклун Олег. Піраміда Синтії. – К. : Фонтан казок, 2017. – 60 с.

3.Повісті:

- Вдовиченко Галина. 36 і 6 котів-детективів. – Л. : Видавництво Старого Лева, 2017. – 144 с.
- Коршунова А. Комп і Компанія. – К. : Час майстрів, 2017. – 232 с.
- Манів Галина. Пригоди Тараса в далекому космосі. – К. : Фонтан казок, 2017. – 112 с.
- Ясіновська Наталія. Лізка Мармизко. – Л. : Видавництво Старого Лева, 2018. – 160 с.

Це поданий орієнтовний список книг, які можуть читати молодші школярі, їх варіація може змінюватися відповідно до інтересів дітей та вимог сучасності.

Таким чином, читаючи дитячі книги та аналізуючи життєві ситуації, моделі поведінки героїв, дитина молодшого шкільного віку збагачує свій життєвий досвід, розширює та поглиблює знання про норми поведінки, вчиться жити серед людей. Тому книга стає головним інструментом виховання морально-етичних цінностей молодших школярів. Адже аналізуючи образ головного героя твору та його поведінку, школярі зможуть глибоко та точно дати оцінку морально-етичним якостям, а також це сприятиме засвоєнню етичних норм, якими вони зможуть користуватися протягом усього життя. Головне завдання педагога та батьків розвивати та підтримувати інтерес до книжки як інструменту для виховання моральних

норм, принципів, як джерела високохудожнього, естетичного, морального виховання.

1.4. Огляд творчого досвіду вчителів початкової школи щодо створення передумов формування морально-етичних цінностей учнів

Діти молодшого шкільного віку в період свого навчання у початковій школі на уроках літературного читання вивчають казки, легенди про добрі вчинки і порядність, оповідання й вірші про рідний край тощо. Аналізуючи кожен твір, молодші школярі збагачують свій словник словами, які виражають різні емоції та почуття. Діти часто не можуть висловити певні почуття та висловити свої думки.

Зміст творів, з якими учні ознайомлюються на уроках читання, значною мірою впливає на морально-етичне виховання молодших школярів. Саме художній твір є тим відправним пунктом, який формує особистість школяра, а читання стає для дитини не тільки інструментом оволодіння знаннями, а джерелом духовного життя.

У практиці сучасної початкової школи напрацьовано великий досвід використання літературних творів у системі морального виховання. Розглянемо приклади такої роботи.

В авторських напрацюваннях заслуженого вчителя України Н. Вітківської важливе місце посідає цілісна система роботи з розвитку мовлення з використанням творів цього малого фольклорного жанру, що містить такі напрямки:

- 1) ознайомлення з народними прислів'ями, роз'яснення їх прямого і переносного змісту;
- 2) складання текстів з використанням сталих висловів;
- 3) пошук сталих висловів у художніх текстах (казки, оповідання) та їх елементарний семантико-стилістичний аналіз;
- 4) введення приказок і прислів'їв у активне мовлення учнів [14]

Серед багатьох апробованих форм найбільш вдалими автор вважає ті, що активізують творчий потенціал дитини як слухача, читача, автора, а також підключають допомогу сім'ї, а саме:

- слухання і читання невеликих за обсягом оповідок-бувальщин ситуативного характеру, зміст яких побудований навколо прислів'я;
- колективне міркування щодо змісту даного вислову: чому так стали говорити? (складання твору-ситуації, пов'язаного з прямим значенням прислів'я);
- обговорення уявних ситуацій, у яких можна було б використати вислів у переносному значенні;
- обмін досвідом різних сімей у використанні прислів'їв;
- написання творів-мініатюр (письмове оформлення усних оповідей);
- колективна розробка інсценувань ситуацій, демонстрація міні-спектаклів батькам;
- спроби самостійного конструювання прислів'їв або реконструкція відомих (деформованих).

Для початку роботи, тобто для введення дітей у захоплюючий світ афористичного мовлення, Н. Вітківською було написано ряд оповідань з елементами міркування, доступних для усвідомлення молодшими школярами. Форма спогадів учительки про дитинство виявилась влучною: дітям пропонувались ситуації, діалоги, аналіз стійких висловлювань опосередковано, через сприйняття маленької допитливої дівчинки, уважної до слова. Уведені в контекст спілкування, прислів'я не вимагають додаткових тлумачень [14].

Заслужений вчитель України, учитель-методист ЗОШ № 35 I-III ступенів Вінницької міської ради Юлія Миколаївна Олійник використовує нестандартні прийоми роботи під час опрацювання художніх текстів на уроках читання. Так, одним із найпоширеніших у її практиці є прийом пояснення позитивного підтексту вчинку діючих осіб. Суть його полягає в тому, що діти не засуджують негативного героя, а намагаються пояснити

причини, чому він так зробив. У ході обговорення учні вчаться ставитись до негативного персонажу гуманно, з позиції «презумпції невинності», не давати «чорно-білих» оцінок, після чого діти складають пам'ятку порад, що йому слід було б зробити, аби вчинити правильно. Наведемо приклад такого підходу.

Під час аналізу казки «Колосок» учителька запропонувала першокласникам дати відповідь на запитання: «Чому Мишенята відмовилися допомагати Півнику?». Спочатку учні йшли від звичного штампу: «Вони погані, ліниві, хитрі, неслухняні». Але після обговорення запропонували інші варіанти: 1) Мишенята не вміли нічого робити і соромились у цьому признатися Півнику; 2) вони просто хотіли гратися, бо на вулиці була дуже гарна погода, а Півник любить усе робити швидко і не чекати на допомогу інших. Було видно, що ці пояснення сподобались учням більше попередніх. Першокласники склали поради для Мишенят, де запропонували їм спочатку допомогти Півнику з колоском, а потім разом гратися, або признатися Півнику, що вони не вміють нічого робити, та попросити Півника, щоб він їх навчив.

Учитель школи № 35 I-III ступенів Вінницької міської ради В. Бєлих у своїй роботі використовує цікаві інтерактивні прийоми роботи над текстом на уроках читання. Ці прийоми виникли на основі опрацювання відомої методики Кудіної і Новлянської [32]. Під час опрацювання художнього твору педагог ділить клас на 3 групи: позитив, негатив, експерти. Кожна група має у тексті знайти те, що відповідає їхній групі.

Наприклад група позитиву має негативне виправити на позитивне або пояснити причину такої поведінки, тобто під час опрацювання оповідання «Руденький» дітьми було знайдено 2 сторони оповідання: 1) Чорнявий хлопчик вчинив негарно, бо він забрав в дівчинки цукерку, а так робити не можна. 2) Руденький – хороший, оскільки він віддав свою цукерку, хоча йому дуже її хотілось.

А експерти спробували пояснити вчинок Чорнявого хлопчика ось так:

можливо, йому не дозволяють батьки їсти солодощі, тому він не стримався та забрав в дівчинки цукерку; просто Чорнявий хлопчик не знав, що робити так не можна, бо він або в школу ще не ходить, або просто забувся про культуру поведінки. Дітям подобається робота в групах, оскільки вони можуть мінятись в групах і аналізувати художній текст із різних позицій.

Така робота дає високий результат у досягненні не лише навчальних цілей, а й виховних. При цьому діти вчаться аналізувати зміст тексту як зі сторони «критиків», так і «захисників», що попереджає однобічно засуджувальну оцінку конфліктної ситуації як уявної, так і реальної.

Вчитель початкової школи Дідилівської НВК (ЗОЗ I-III ступенів ДЗ) Пилявка Ярослава Іванівна (Львівська область) у своїй роботі, дотримується позиції про те, що початкова школа покликана сформувати й розвинути у молодших школярів такі ціннісні орієнтири, як:

- духовні цінності;
- естетичні почуття;
- родинні цінності;
- виховання почуттів;
- гуманістичні почуття;
- співчуття до ближнього;
- любов до батьків;
- бережливе ставлення до довкілля, природи;
- виховання в дитини щастя від улюбленої праці;
- формування культури почуттів у дітей;
- бажання робити добро;
- читання (формування морально-етичних цінностей через художні твори) [45].

На думку Ярослави Іванівни, «книга – це шлях до пізнання речей і явищ. Книга – ключ до відкриття світу і людей – добра і зла, сили і слабкості, байдужості і непримиренності. Відкриваючи цей навколишній світ, вбираючи досвід поколінь, дитина розвиває свій розум і почуття, виробляє переконання,

пізнає, оцінює і виховує самого себе. І немає в процесі розвитку настільки доступної і могутньої спрямовуючої сили як книга» [45]. Читання молодшим школярам приносить велику користь, яка має низку незаперечних переваг:

- у доступній для дітей формі знайомить з навколишнім світом, минулим та теперішнім;
- розвиває кругозір, уяву й фантазію;
- залучає до високих моральних цінностей, вікової мудрості людства.

Особливе місце у моральному вихованні молодших школярів відводиться, на думку вчителя, урокам літературного читання. Діти початкової школи ще не зовсім вміють розрізняти вчинки інших людей, тому вчителі повинні постійно спрямовувати їх увагу на усвідомлення позитивних та негативних.

Діти молодшого шкільного віку, читаючи твори, сприймають все те, що написано. Зазвичай школярі уявляють себе тим чи іншим дійовим персонажем, відтворюючи його характер, манери, зовнішність. Вдало підібрані твори для дітей та сердечне, доступне та зрозуміле слово вчителя на уроках літературного читання, розкриває школяреві правильність вчинків та вихованню моральних якостей дітей. Серед творів, які мають особливий вплив на дітей, Ярослава Іванівна виділяє оповідання, легенди, вірші, прислів'я, казки.

На уроках літературного читання, вона намагається виховувати в молодших школярів такі риси як чуйність, доброту, милосердя, потребу в справжній дружбі. Цьому особливо допомагають твори В. Сухомлинського. Наведемо фрагменти таких уроків, які проводить вчитель.

Опрацьовуючи оповідання В. Сухомлинського «Кінь утік», Ярослава Іванівна використовує гру «Передбачення».

- Чому, на вашу думку, кінь міг утекти?
- Ознайомившись із змістом оповідання, аналізують прочитане:
- Чим був незадоволений Віталік?
- Чому, на вашу думку, він вирішив розповісти вчителю про записку?

- Чи сказано в тексті, що Петрик і Віталік товаришували?
- Знайдіть речення, де є слово «вчинив», зачитайте. Як це, на вашу думку, «негарно вчинив»?
- Чи можна сказати напевно, кого з хлопців підтримав клас? Кого – засудив?
- Чи можна вважати слова Івана Петровича повчальними? Прочитайте їх.
- Як ви гадаєте, чи будуть надалі стосунки хлопців добрими? Давайте допоможемо хлопцям. Як би ви замінили слова: «Давай коня»? Про що мав сказати під час перерви Віталік? (Діти озвучують свої думки) [45].

Так, наприклад, на уроках літературного читання у 3 класі розбір статей, їх читання, опрацювання розповідей, віршів, казок із навчальних книг допомагають дітям зрозуміти й оцінити моральні вчинки людей. У дітей є можливість читати і обговорювати статті, до яких поставлені запитання у доступній формі про дружбу, чесність, патріотизм, справедливість тощо. Тематика і зміст творів відображають різні сторони життя і діяльності школярів, розширюють світогляд, збагачують знання, сприяють засвоєнню найважливіших загальнолюдських цінностей, вихованню кращих почуттів. Наприклад, виховання шанобливого ставлення до природи у творі А. Костецького «Метелика ловити я не хочу!», В. Скомаровського «Щиглик», виховання доброзичливості у творі В. Сенцовського «Бабусин онучок», любові до Батьківщини у О. Пчілки «Вже ж у любому куточку» та ін. [45].

Велике значення має вивчення мирилок, адже дуже часто маленькі школярки не вміють миритися, просити вибачення за свої вчинки. Над вихованням взаємодопомоги, товариськості, порядності допомагає працювати з учнями 3 класу «Книга з літературного читання «Перлинка» Віри Науменко. Наприклад, казки «У пригоді», «Лисичка-сестричка», оповідання О. Буцень «Настуська-вередуська» та ін. Дуже часто на уроках літературного читання Я. Пилявка використовує твори Василя Сухомлинського, які пройняті високо гуманістичними ідеалами, допомагають виховувати позитивні риси характеру

дітей [45].

Під час проведення на уроках літературного читання роботи в групах та роботи в парах, на думку Ярослави Іванівни, виховується товариська взаємодопомога, доброзичливість у стосунках між дітьми, народжуються нові норми поведінки. Створення ситуації взаємодопомоги є результатом щоденної співпраці на уроках. Робота в групах – технологія, яку можна використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Коли діти навчаються разом з іншими, вони відчують істотну емоційну та інтелектуальну підтримку [45].

Учитель М. Сосновська ЗОШ № 26 м. Кропивницького та методист кафедри корекційної педагогіки КОІППО імені В. Сухомлинського К. Балютіна у своїй спільній роботі використовують на уроках літературного читання багато цікавих форм, що дають змогу з різних сторін проаналізувати художній твір.

Наприклад, у процесі роботи над оповіданням «Покинуте кошеня» В. Сухомлинського вони використовують такі прийоми: кероване читання (робота з текстом), мозкова атака, галерея (робота в групах), евристична бесіда, щоденник подвійних нотаток, вільне письмо. На етапі підготовки учнів до сприйняття твору педагоги використовують «прийом галерея». Суть даного прийому полягає в тому, що учні готують фотографії та малюнки кошенят і прикріплюють їх на дошку, на основі яких діти визначають ознаки цих тварин. Далі учитель пропонує школярам за допомогою діаграми Вена колективно здійснити порівняльну характеристику домашнього та покинутого кошенят (рис.1.3).

Рис. 1.3. Діаграма Вена

Під час читання оповідання учитель використовує прийом *кероване читання з передбаченням*, що передбачає читання твору по частинах, зупиняючись після кожної частини для того, щоб перевірити свої припущення щодо змісту оповідання. На даному етапі вчитель також використовує прийом *повторного перечитування частини* тексту з метою пошуку ключових слів для наступного передбачення. Педагог пропонує молодшим школярам ефективний прийом *щоденник подвійних нотаток*, який учні складають в парах на основі опрацьованого оповідання. Учитель наводить приклади характеристики Наталочки («Покинуте кошеня» В. Сухомлинський), які давали її учні на уроці літературного читання. Характеристика дівчинки подана у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Характеристика головних героїв твору «Покинуте кошеня»

Слова з тексту	Висновок про особисті якості Наталочки
– <i>маленька Наталочка;</i> – <i>не сказала ні слова, а взяла кошеня і понесла його додому;</i> – <i>пригорнулося кошенятко до дівчинки;</i> – <i>замуркотіло, раде-радісеньке</i>	– <i>чуйна</i> – <i>турботлива</i> – <i>лагідна</i> – <i>жаліслива</i>

Після складання характеристики дівчинки вчитель використовує евристичну бесіду. Основною метою якої є навчити дітей відповідати на різноманітні запитання. Наприклад: «Добре чи погано зробила Наталочка, забравши кошенятко додому?». У ході бесіди педагог підводить учнів до висновку: оскільки Наталочка живе в сім'ї, то, перш ніж прийняти певне рішення, вона має порадитися зі старшими, досвідченішими членами родини [2, с. 34]. Проте, вчитель наголошує, що такий висновок не відповідає авторському задуму. В. Сухомлинський. Він сподівався на емоційний відгук

читачів: діти мали б порадіти за кошеня, що знайшло теплий притулок, і за добре серце Наталочки, яка не розмірковувала, а діяла за позовом серця.

Таким чином, вчителі початкової школи вважають, проведення уроків літературного читання позитивно впливають на формування у дітей моральних якостей. Адже в літературі існує різноманітна тематика, різноманітний зміст творів, в яких відображаються різні сторони життя та діяльність дітей молодшого шкільного віку, розширюють їхній світогляд, уточнюють і збагачують знання, сприяють вихованню найкращих почуттів, а саме: любові до природи, любові до рідної землі, доброзичливості, гуманності, шанобливості, гарного ставлення до національних традицій українського народу та культури інших народів.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Сформованість морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури (за результатами експерименту)

Формування морально-етичних цінностей підростаючого покоління в умовах сучасності стає центральною педагогічною проблемою, від вирішення якої залежить майбутнє суспільства в цілому. Духовність, моральність – базова характеристика особистості, що виявляється в діяльності і поведінці.

Для того, щоб з'ясувати стан сформованості морально-етичних цінностей учнів третього класу проаналізуємо чинну програму. У типовій програмі з літературного читання для загальноосвітніх навчальних закладів зазначено, що основною метою цього курсу є розвиток дитячої особистості засобами читацької діяльності, формування читацької компетентності молодших школярів, яка є базовим складником комунікативної і пізнавальної компетентностей, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення курсу літератури в основній школі. У процесі літературного читання в учнів формуються ключові компетентності: уміння вчитися, загальнокультурна, комунікативна, інформаційна [41, с. 20].

Тому для учителів початкової школи, важливо навчити дітей після опрацювання художніх творів робити висновки про перемогу добра над злом (за допомогою вчителя); висловлювати оцінні судження морального й етичного характеру про вчинки героїв; давати свою оцінку щодо поведінки, вчинків персонажів тощо.

Оволодіння читацькими вміннями створює умови для розвитку в учнів здатності емоційно реагувати на зміст прочитаного (прослуханого) твору,

виявляти й усвідомлювати свої почуття, уміння виразно читати, висловлювати власні оцінні судження, використовуючи адекватні мовленнєві засоби [41, с. 23]. Завдяки аналізу творів, молодші школярі пізнають морально-етичні цінності та переносять їх на свій життєвий досвід.

У період молодшого шкільного віку дитина набуває значного обсягу знань, умінь і навичок, збагачує досвід своєї соціальної поведінки. Також відбувається бурхливий розвиток почуттів: моральних, інтелектуальних і етичних. Саме початок навчання стає початком корінної зміни соціальної ситуації розвитку дитини та пристосування до життя.

Отже, проаналізувавши чинну програму та психолого-педагогічну літературу, можна стверджувати, що на формування моральних-етичних цінностей істотно впливають три компонента: знання, емоції і воля. На основі знань в учнів складаються певні уявлення про моральні якості. Прояв почуттів, особливий емоційний стан – здатні не тільки викликати досить сильне переживання, але і стати спонукальною дією, що визначає мотивацію поведінки особи. Як результат зміна внутрішнього світу людини. Третій елемент становлення ціннісних орієнтацій – внутрішня творча сила, воля. Вони дозволяють особистості протистояти чужим для неї формам поведінки.

З метою вивчення процесу формування морально-етичних цінностей в учнів початкової школи, як педагогічної проблеми, а також беручи до уваги актуальність цієї проблеми в сучасній системі освіти, нами було проведено експериментальне дослідження. Метою експерименту було визначення рівня сформованості морально-етичних цінностей дітей засобами художньої літератури. У дослідженні брали участь 30 учнів 3-Б класу КЗ «ЗОШ І-ІІІ ступенів № 32 ВМР».

Нами були виокремлені завдання експериментального дослідження:

– підібрати діагностичний інструментарій для виявлення рівня сформованості морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку;

– провести діагностичне дослідження дітей та проаналізувати отримані результати;

– охарактеризувати рівні сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художніх творів.

На констатувальному етапі нашого дослідження було виокремлено критерії та показники сформованості морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку засобами художньої літератури (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Критерії та показники сформованості морально-етичних цінностей
дітей молодшого шкільного віку**

Критерії	Показники
Когнітивний	✓ знання елементарних понять морального змісту; ✓ обізнаність із сутністю і специфікою моральних якостей; ✓ точність і повнота моральних знань учнів.
Оцінно-емоційний	✓ відношення до моральних цінностей; ✓ емоційне забарвлення моральних уявлень; ✓ глибина емоційних переживань.
Поведінковий	✓ уміння висловлювати власні оціночні судження; ✓ стійкість поведінки, що включає в себе певну незмінність в різних ситуаціях (умовах); ✓ орієнтованість на відомі норми поведінки.

На констатувальному етапі експерименту відповідно до критеріїв та показників нами були виявлені наступні рівні сформованості морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку засобами художньої літератури: *низький, середній та високий* (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рівні сформованості морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку засобами художньої літератури

Низький рівень	У дітей уявлення про моральні цінності майже не сформовані, при їхній характеристиці дитина опирається на несуттєві ознаки, у них відсутнє позитивне ставлення до моральних категорій. В учнів з таким рівнем відсутні моральні потреби і мотиви, співчуття не проявляється, виражена егоцентриська спрямованість. Уявлення про себе нечисленні і поверхневі; власні оціночні судження відсутні, не виражено прагнення до формування моральних цінностей; спостерігається тенденція негативної поведінки, орієнтування на оцінку дорослого.
Середній рівень	В учнів є розрізнені уявлення про моральні цінності, їх проявах, не стійке сформоване позитивне ставлення до моральних норм і правил. У дітей з таким рівнем емоційне забарвлення моральних знань недостатньо стійке, відсутність чітко виражених моральних потреб і мотивів; переживання соціальної необхідності допомоги іншій людині. У них спостерігається неадекватна самооцінка, нестійка тенденція до позитивної поведінки, яка абсолютно орієнтується на оцінку дорослого.
Високий рівень	У дітей визначаються сформовані уявлення про моральні цінності та їх прояви на практиці; учні здатні виділити їх істотні ознаки; у них присутня стійка емоційна забарвленість моральних уявлень. У дітей з таким рівнем яскраво виражені моральні потреби і мотиви; розвиненість співчуття, наявність уявлень про себе, своїх позитивних та негативних якостей, власні оціночні судження, які зорієнтовані на відомі норми поведінки.

На констатувальному етапі нами було проведене спостереження за педагогічною діяльністю вчителя, з метою визначення форм роботи, які він використовує для формування морально-етичних цінностей у третьокласників. Тому, можна стверджувати, що для формування морально-етичних цінностей в учнів 3-го класу найчастіше використовують метод бесіди, іноді – «Мікрофон» та «Асоціативний кущ». Зазвичай діти на уроці,

працюючи з літературним текстом, визначають позитивних і негативних героїв, дають їм оцінку, аналізують їх вчинки, висловлюють своє ставлення до них.

Спілкуючись із учнями і спостерігаючи за ними впродовж практики, помітили, що у більшості дітей не сформовані ціннісні орієнтації. Вони розуміють, що є добрим, а що поганим, але через дитячу безпосередність і необізнаність не можуть правильно сформулювати думку про власні цінності, зазвичай вони говорять лише про матеріальні блага, не завжди виявляють такі якості в своїй поведінці, учинках, ставленні до інших.

Для дослідження *когнітивного критерію* нами було проведено методику «Визначення моральних понять» І. Колмогорова (додаток А). За результатами обстеження були отримані наступні результати: 23,3 % (7 учнів) мають високий рівень; 46,7% (14 учнів) мають середній рівень; 30% (9 учнів) – низький рівень (рис. 2.1).

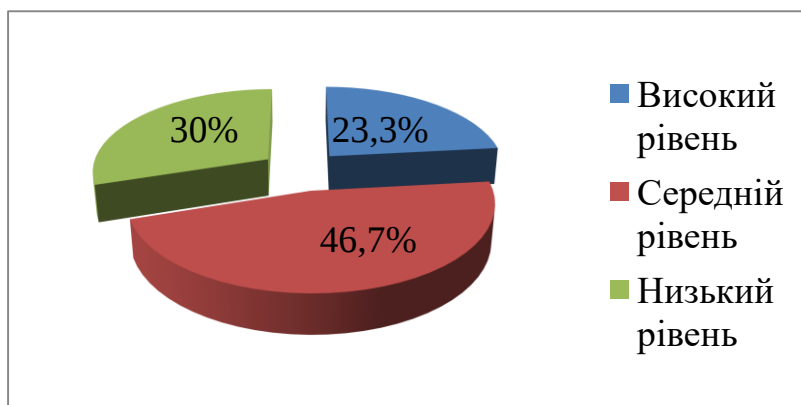

Рис. 2.1. Рівні сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів за когнітивним критерієм (за методикою І. Колмогорова)

Проаналізувавши відповіді дітей, можна стверджувати, що учням 3-го класу найпростіше було пояснити такі поняття, як «доброта», «чесність», «працьовитість», «самотійність», «турбота». Розкриваючи сенс цих

категорій, діти давали чіткі відповіді. Учні відповідали, що бути добрим – означає допомагати мамі, літнім людям, виручати інших в скрутну хвилину; бути чесним – значить не обманювати, говорити правду. На питання, що означає бути дбайливим, діти відповідали, що це означає доглядати за кимось, піклуватися про оточуючих і про себе, робити щось за іншого, коли він нездужає. Найважче дітям було пояснити такі поняття як «справедливість», «винахідливість», «організованість». Більшість учнів зуміли це зробити, а решта дітей відповідали, наприклад «Бути винахідливим – це значить знаходити щось», тобто розуміння цих понять далеко від дійсного. Таким чином, можна зробити наступний висновок: учні 3-го класу знають про елементарні поняття моральності, можуть дати їм визначення. Найбільші труднощі при виконанні даного тесту викликали такі поняття, як «справедливість», «винахідливість», «організованість».

Для визначення *оцінно-емоційного критерію* нами була використана методика «Ідеальний казковий герой». Мета методики «Ідеальний казковий герой» – виявити ціннісні уявлення про те, якою повинна бути ідеальна особа.

Тест виконують на окремому аркуші паперу, формат А-4. Лист розташовують перед дітьми вертикально. Діти виконують завдання кольоровими олівцями, фломастерами. Для проведення методики потрібно набір олівців, що містить всі основні кольори спектра і чорний. Інструкція для дитини: «Уяви, свого ідеального казкового героя та намалюй його кольоровими олівцями, фломастерами». Після виконання малюнка дається таке завдання: «Подумай і напиши, якими рисами характеру, якими якостями він повинен володіти».

Проаналізувавши малюнки дітей, ми можемо зробити висновок про те, що ідеалами третьокласників серед казкових героїв є Червона шапочка, Русалонька, Гаррі Потер, Людина-паук, Бетмен, інколи герої з народних казок – Вовк, Лисичка, Колобок. Зазначені дітьми якості, риси та ознаки намальованих казкових героїв носили елементарний характер, що свідчить

про незнання більш складних морально-етичних категорій.

Найбільш популярними ознаками ідеальних казкових героїв учні 3-го класу вважають добро, краса, розум, веселість, хоробрість. Менш популярні якості – успішність, справедливість, працьовитість, організованість, здібність, творчість. Цікаво було те, що зазначенні учнями ознаки не завжди характеризують намальований дітьми ідеалу казкового героя, наприклад зобразивши Вовка діти наділяють його таким ціннісними якостями: злий, красивий, хоробрий, хоча вони не є ідеальними морально-етичними категоріями *(роботи учнів розміщені у додатку Б)*.

Кількість учнів, які зобразивши свого ідеального казкового героя та правильно охарактеризували його відповідно до морально-етичних цінностей, становить – 30 % високого рівня (9 учнів), 43,3 % середнього рівня (13 учнів), які у своєму описі невдало зазначили 1-2 якості, решта 26,7 % низького рівня (8 учнів) – 3 і більше не відповідних якостей *(рис.2.2)*.

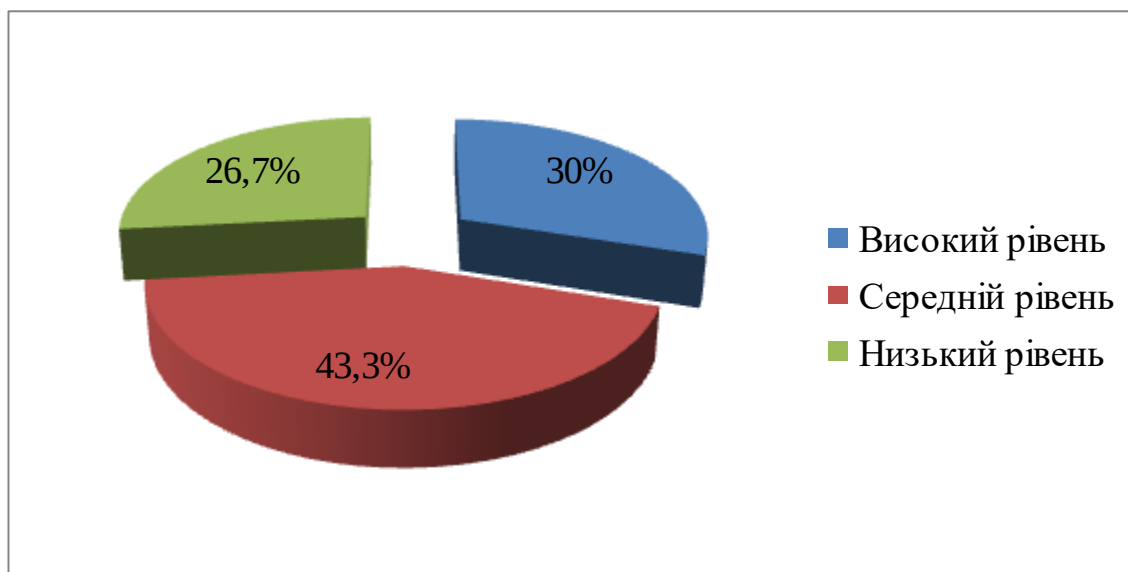

Рис.2.2. Рівні сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів за оцінно-емоційним критерієм

Отже, результати нашого дослідження за допомогою даної методики переконливо показали, що поняття «ідеал» в учнів 3-го класу сформований в не усіх дітей, вдосконалення та роз'яснення потребують морально-етичні

категорії.

У ході експерименту нам було цікаво виявити, чи відкладається в учнів система морально-етичних правил, чи змінюється погляд на вже знайомі ситуації, як вони себе проявлять у певних ситуаціях. Ми запропонували дітям послухати оповідання В. Сухомлинського «Покинуте кошеня» та провели бесіду за його змістом (додаток В).

Для визначення третього критерію ми запропонували схожу ситуацію для міркування: дітям потрібно послухати розповідь та доповнити її своїми думками:

«Закінчилися уроки. Катруся попрямувала додому звичною дорогою через парк. Раптом вона почула десь над головою незрозумілий звук. Піднявши голову, дівчинка на гілці дерева побачила маленьке кошеня, яке перелякано, жалібно дивилося вниз й охрипло нявчало».

Запитання до дітей було таким: «Як би ви вчинили на місці Катрусі?».

Проаналізувавши відповіді дітей, ми виявили, що:

Високий рівень притаманний 36,7 % дітей. Їм властивий підвищений рівень розуміння та співпереживання героїв літературних творів. Вміють інтерпретувати стосунки у власному житті, порівнюють із власного досвіду. Відповіді дітей були такими: *«Я б не довго думаючи, намагалася врятувати бідолашне кошеня. Якби не змогла б, то попросила допомоги у перехожих».* *«Я б швидко заліз на дерево, зняв кошеня і почав би з ним гратися».*

Середній рівень виявлено у 50 % опитаних дітей. У них наявні поверхові знання про духовно-моральні цінності та духовно-моральну сферу. Учні мало виявляють моральні якості, а у випадку найменшого тиску готові відмовитися від своїх переконань і рішень, вони турбуються про себе. Наприклад: *«Я можливо і зняла б його. Але навіщо знімати кошеня, якщо коти добре вміють лазити по деревах».* *«Кошеня саме може злізти, тому не треба витрачати на нього час. Краще піду пограюся з друзями на майданчику».*

Низький рівень було досліджено в 13,3 % молодших школярів. У таких школярів проявляються егоїстичні погляди, безтурботні, схильні наслідувати манери свого ідеалу. Здебільшого відповіді були такими: *«Добре, що кошеня сиділо на дереві, а то могло б мене подряпати. Через нього я могла потрапити до лікарні»*. Андрій А. не міг дати конкретної відповіді. Тому сказав просто, що взагалі не любить котів.

Отримані результати дозволили зробити висновок, що 36,7% третьокласників (11 учнів) мають високий рівень; 50 % (15 учнів) – середній рівень; 13,3 % (4 учня) – низький рівень (рис. 2.3).

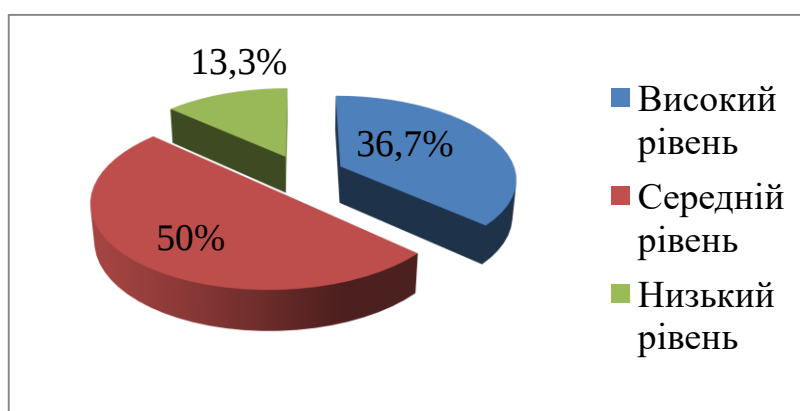

Рис.2.3. Рівні сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів за поведінковим критерієм

Отже, під час нашого дослідження було виділено рівні сформованості моральних якостей молодших школярів на основі критеріїв та показників (когнітивний, оцінно-емоційний та поведінковий). Таким чином: високий рівень притаманний 30 % (9 учнів), середній рівень – 46,6 % (14 учнів) та низький рівень – 23,3 % (7 учнів) (рис. 2.4).

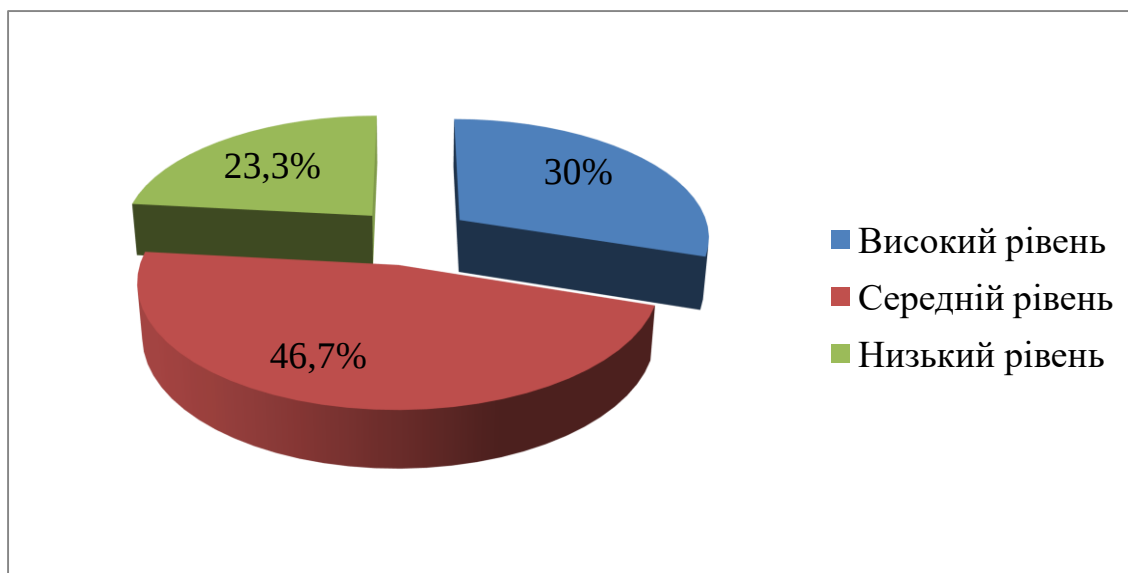

Рис. 2.4. Рівні сформованості морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку

Отже, проведене нами експериментальне дослідження дало змогу виявити, що морально-етичні цінності у молодших школярів сформовані на достатньому рівні. Діти вчаться висловлювати власні оцінні судження на основі прочитаного художнього твору, збагачуються знаннями про морально-етичні норми. Проте формування моральних якостей на уроках літературного читання потребує употужнення і більшої системності для досягнення кращих результатів.

2.2. Педагогічні умови формування морально-етичних цінностей молодших школярів

Дитяча література із самого початку свого існування ставила метою виховання, задоволення пізнавальних інтересів та розширення кругозору дітей засобами художнього слова. Літературні твори не тільки збагачують дитину знаннями про життя, а й вводять її в особливий світ людських почуттів та переживань, вчать розуміти внутрішній стан інших людей, мотиви їхніх вчинків. Художня література приводить читачів до усвідомлення

морального смислу людських вчинків, тому «перші кроки, які робить дитина на шляху розуміння художнього твору, можуть справити суттєвий вплив на формування її особистості, на її моральний розвиток» [44, с. 39]. Засвоєння морально-етичних норм молодшими школярами відбувається більш успішно за умови вмілого і систематичного опрацювання творів художньої літератури.

Моральний рівень особистості залежить від різних зовнішніх факторів, серед яких – система суспільних відношень, національні традиції, діяльність освітньо-виховних закладів, побут, стосунки у сім'ї. В усі часи проблема морального виховання молоді як засобу соціалізації особи, інтегрування її в громадянське життя турбувала суспільство. На загально-державному рівні вона розглядається як один з основних напрямків у реалізації національної освітньої політики.

Головна мета «Нової української школи» – створити ефективні умови для формування духовності та моральності школярів. Тому варто зауважити, що в суспільстві існують проблеми, з якими стикаються батьки, вчителі та й самі учні [29]. Серед них: недостатня культурна робота з дітьми; негативний вплив інтернету; відсутність достойних ідеалів для школярів; погіршення морального середовища тощо.

На нашу думку, всі ці фактори заважають школярам вчитися моралі, ставати морально здоровими особистостями, які шанують етичні норми. Саме вчитель може проконтролювати моральний розвиток дитини та допомогти їй вдосконалювати свою особистість. Дітям треба прищеплювати позитивні якості: ввічливість, співчуття, добро, дружелюбність, дбайливе ставлення до природи та навколишнього середовища, працьовитість, милосердя, вміння визнавати свої помилки, прощати інших.

Отже, вчитель має створювати такі педагогічні умови, які позитивно впливатимуть на формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури. Оскільки тлумачення поняття «педагогічні умови» щодо окресленої проблеми в освітньому процесі початкової школи відсутнє, вважаємо за доцільне розкрити коротко його

сутність.

О. Бражнич визначає педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей реалізації педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [7]. На думку Ю. Бабанського, педагогічні умови – це чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи [1, с. 115].

В. Манько зазначає, що педагогічні умови – це взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу й відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [38, с. 155].

На основі теоретичного аналізу науково-методичної літератури, враховуючи дидактичні принципи, компоненти та різні підходи науковців до визначення даного поняття, нами було виокремлено наступні педагогічні умови, які б сприяли ефективному формуванню морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку засобами художньої літератури:

- створення розвивального середовища з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання молодшими школярами морального змісту художніх творів;
- системність та цілісність формування морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання;
- застосування етичних бесід після читання творів.

Педагогічна умова 1. Створення розвивального середовища з позитивного емоційного фону сприймання молодшими школярами морального змісту художніх творів.

Однією з основних умов створення розвивального середовища для учнів молодшого шкільного віку є опора на особистісно-орієнтовану модель взаємодії між педагогом і дітьми та задля отримання позитивного емоційного фону. Тому у центрі уваги в умовах модернізації освіти набуває питання

створення розвивального середовища, яке здатне системно впливати на розвиток особистості, її особистісних цінностей на основі її життєвого досвіду, формування моральної культури молодшого школяра.

Я. Корчак, П. Лесгафт М. Пирогов, К. Ушинський у своїх наукових працях уперше дають визначення поняття «освітнє середовище». Педагог К. Ушинський зауважував, що «основною метою виховання людини може бути тільки сама людина, бо все інше в цьому світі існує для людини» [52, с. 243]. Тобто він акцентує увагу на середовищі, яке б слугувало розвитку особистості дитини. Водночас педагог зауважує на важливості «дати людині діяльність, яка б наповнила її душу й могла б наповнювати її вічно» [52, с. 243].

У методичних рекомендаціях щодо створення освітнього середовища в перших класах нової української школи зазначено, що «сучасне освітнє середовище – це система впливів й умов формування особистості, а також можливостей її розвитку, які містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні» [40].

В українській мові «середовище» тлумачиться як:

– сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму [10, с. 1116];

– елемент соціуму, відкриту педагогічну систему, яка є цілеспрямовано організованою, керованою, багатофункціональною, у межах якої учень усвідомлює себе як соціально розвинену цілісність (Н. Гонтаровська) [19, с. 4];

– соціально-побутові умови життя людини; оточення [10, с. 1116].

Багато психологів Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтьєв стверджують, що розвивальне середовище – це організований освітній простір, де здійснюється розвивальне навчання, тому розвивальне середовище базується на засадах ситуативності та ґрунтується на взаємодії між усіма учасниками навчально-виховного процесу [30, с. 316].

Зіставлення різноманітних підходів до трактування та розуміння понять

«освітнє середовище» та «розвивальне середовище», дозволило зробити висновок, що ці два поняття взаємозумовлені та утворюють поняття «освітньо-розвивальне середовище».

У сучасних дослідженнях Л. Артемової, Н. Гавриш, К. Крутій, розглядається проблема важливості створення розвивального середовища для дітей. Так, науковці І. Карабаєва, О. Савченко розуміють освітньо-розвивальне середовище як сукупність певних умов та впливів на суб'єктів освіти, які забезпечують навчання, всебічний розвиток та виховання особистості. Для формування освітньо-розвивального середовища в початковій школі є оптимально-правильний підбір методів, прийом та засобів освітнього процесу.

К. Крутій вважає, що: «навіть якщо не задаватися метою створення розвивального середовища, дитина всеодно буде розвиватися. Різниця лише в тому, що в дитини, яка має під руками більше стимульного матеріалу, розвиток відбуватиметься набагато більш динамічно і різнобічно. Тому, навіть створивши для дитини розвивальне середовище, вже відбувається активізація процесів її творчого та інтелектуального розвитку» [31, с. 7].

Ми вважаємо, що вагоме значення має оформлення куточку книги. У процесі роботи в цьому куточку необхідно поєднувати різні методи і форми роботи з книгою:

- поєднання теоретичних знань з моделюванням творів шляхом використання занять, бесід, читання та розповідання з обговоренням художніх творів, придумування початку, середини або кінцівки твору, візуалізацію внутрішніх переживань і почуттів у спільній з дорослим діяльності, слухання, твори на аудіо-носіях;
- перегляд ілюстрацій до художніх творів, використання музичного супроводу (українські народні і авторські мелодії, звуки природи – спів пташок, шум моря, шум вітру тощо).

Розвивальне середовище куточку книги можна структурувати за окремими центрами:

- центр розгляду ілюстрацій книжок;

- центр образотворчої діяльності;
- аудіо-відео центр;
- бібліотечний центр.

Куточок книги можна наповнювати дитячими малюнками, збагачувати книжковий фонд бібліотеки творами різних жанрів, долучаючи батьків. Активна участь у перетворенні середовища зацікавлює учнів спілкуванням між собою, взаємодією з дорослими, бажанням обговорювати результати та формувати вміння вибудовувати моральні стосунки на основі шани та поваги до співрозмовника.

Створення розвивального середовища передбачає й активну взаємодію молодших школярів, розширення власного досвіду, формування у них бажання змінювати запропонований простір та оновлювати його. Це формує моральну культуру учнів початкової школи та створює позитивну емоційну атмосферу.

Отже, для створення розвивального середовища в початковій школі важливим виступає наявність здорового психологічного клімату в класному колективі, дотримання дидактичних, психологічних, організаційних, виховних і гігієнічних вимог.

Педагогічна умова 2. Системність та цілісність формування морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання.

Художня література приводить читачів до усвідомлення морально-етичного смислу людських вчинків, тому «перші кроки, які робить дитина на шляху розуміння художнього твору, можуть справити суттєвий вплив на формування її особистості, на її моральний розвиток» [59, с. 104]. Засвоєння морально-етичних норм молодшими школярами відбувається більш успішно за умови вмілого й систематичного опрацювання творів художньої літератури в навчально-виховному процесі на уроках і в позаурочний час.

Формування моральних понять – це дуже складний і тривалий процес. Він вимагає постійних зусиль систематичної і планомірної роботи по формуванню почуттів і свідомості дітей. Діти чуйні і сприйнятливі до всього,

що їх оточує, щоб стати добрим до людей, треба навчитися розуміти інших, проявляти співчуття, дивуватися красі навколишньої природи, дбайливо ставитися до неї. У зв'язку з цим, перед педагогом має стояти завдання формувати моральні цінності систематично та цілісно, привчити їх думати, зробити учнів активними учасниками навчально-виховного процесу.

Психологами доведено, що формування морально-етичних цінностей, неможливе без систематичного розвитку уявлень дітей, збагачення їх кругозору, формування відповідного ставлення до тих чи інших подій, явищ, предметів. Саме на основі цього можна викликати в дитини інтерес, живе емоційне ставлення до навколишнього світу. Це, у свою чергу, активізує спостережливість, поглиблює знання про предмети, викликає відповідні емоції, сприяє формуванню позитивних моральних якостей.

Системний підхід до навчання – поетапний, логічно-послідовний процес організації навчання дітей, починаючи з визначення необхідних для виконання роботи знань, умінь і навичок, розробки необхідних навчальних матеріалів і засобів навчання та закінчуючи оцінкою ефективності проведення навчання.

Застосування системного підходу дає можливість виділити рівні вивчення і організації художніх об'єктів на уроках літературного читання, провести їх класифікацію, приступити до моделювання наслідків втручання людини у їх функціонування. Принцип системності – припускає формування в свідомості учнів системи наукових знань зі всіма їх зв'язками, теоріями, законами, закономірностями. Системний підхід враховує також закономірності процесу пізнання, рух від відомого до невідомого, від простого до складного.

На нашу думку, систематично проведення на уроках літературного читання коротких підсумкових бесід за змістом художнього твору, сприятимуть формуванню моральних якостей, цінностей молодших школярів, але при цьому потрібно не перебільшувати виховні акценти, бо це може призвести до формального моралізаторства.

Отже, цілеспрямований гуманістичний підхід сприяє формуванню в учнів навичок свідомого морального сприймання літературних творів, а також підвищує інтерес до уроків літературного читання та до художньої літератури.

Педагогічна умова 3. Застосування етичних бесід після читання народних казок.

Етична бесіда є однією з важливих форм моральної освіти молоді. Бесіда є ефективним словесним методом навчання, який при правильному його поєднанні з конкретними спостереженнями та діяльністю дітей, відіграє велику роль в освітньому процесі з дітьми. Її характер вимагає від учнів уміння активно відтворювати свої знання, порівнювати, розмірковувати, доходити висновків. За допомогою бесід школярі цілеспрямовано засвоюють відомості про конкретні предмети й явища, вчаться словом передавати ознаки предметів, дії з предметами.

Етична бесіда – це форма виховної роботи, спрямована на формування в учнів умінь і навичок у моральній поведінці, оволодіння загальнолюдськими й національними морально-духовними цінностями [33, с. 227]. Етичні бесіди мають відбуватися у невимушеній атмосфері, не повинні носити характер моралі, докорів чи насмішок. Неабиякий інтерес в учнів викликають бесіди по казці чи розповіді, що треба продовжити, по листу, на який треба дати відповідь, висловити свої побажання.

На думку А. Богущ, моральний розвиток особистості вимагає «вдосконалення педагогічного процесу в напрямі підвищення культури морально-емоційних взаємин між учителем і учнем, забезпечення їхнього спілкування» [6, с. 156]. Ми вважаємо, що вчителів мають бути властиві гармонійна єдність ідеалів, принципів, переконань, поглядів, уподобань, смаків, симпатій і антипатій, морально-етичних засад у його словах і вчинках; великий авторитет, який твориться єдністю вчинків, поведінки й слова педагога; висока освіченість.

Для ефективного формування моральних цінностей на уроках літературного читання найкраще застосовувати етичну бесіду після читання

твору (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Види етичних бесід

Отже, етична бесіда допомагає учням правильно орієнтуватися на позитивних зразках поведінки; усвідомлювати, що можна наслідувати, а що потрібно засуджувати; допомагає диференціювати «добро» і «зло». У процесі етичних бесід у молодших школярів формується вміння у своїй поведінці та вчинках наслідувати приклади хороших людей, позитивних героїв народних казок.

О. Вашуленко вважає, що під час обговорення змісту художніх творів (народних казок), буде доречно провести етичну бесіду з метою аналізу поведінки і вчинків дітей [9, с. 14]. Головною метою цих бесід являється зіставлення вчинків літературних героїв з поведінкою дітей, на основі чого формуються узагальнені уявлення про правила і норми поведінки людей, система моральних оцінок [9, с. 15].

Науковець О. Вашуленко зауважує, що в процесі етичних бесід розв’язується велика кількість завдань морально-етичного виховання дітей [9, с. 15]:

- формування узагальнених моральних уявлень про чесність, правдивість, скромність, дисциплінованість та інші моральні категорії;
- виховання адекватної взаємооцінки та самооцінки відповідно до

загальних норм і правил поведінки;

– формування свідомого ставлення дітей до виконання правил поведінки;

– спонукання дітей до позитивних моральних вчинків.

Наприклад, після прочитання українських народних казок учням можна поставили наступні запитання та обговорити їх: «Що означає бути добрим?», «Як Ви гадаєте, що таке зло?», «Що означає шанобливо ставитися до дорослих?» «Як ми маємо шанувати дорослих?» «Що означає бути гостинним?».

Таким чином, ми припускаємо, що застосування комплексу педагогічних умов, а саме: створення розвивального середовища з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання молодшими школярами морального змісту народних казок; залучення молодших школярів до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією; застосування етичних бесід після читання народних казок – буде сприятливо впливати на процес формування морально-етичних цінностей учнів початкової школи.

2.3. Методи та прийоми опрацювання творів різних жанрів на уроках літературного читання

У процесі вивчення навчального предмету «Літературне читання» здійснюється мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Уроки читання дають молодшому школяреві можливість поділитися з товаришами радістю пережитого під час аналізу творів, дізнатися, що їх цікавить і хвилює. Під час читання і обговорення літературних текстів значною мірою формуються морально-етичні ідеали дитини, її ставлення до навколишньої дійсності, збагачуються почуття, тому так важливо в початкових класах сформувати технічну сторону читання й вміння працювати з текстом, яке передбачає:

- адекватне сприйняття змісту;
- уважне ставлення до способу зображення подій, у т.ч. деталей;
- уміння виділити головну думку і зрозуміти підтекст, закладений автором;
- особисте оцінне ставлення до подій та героїв твору.

Література відіграє провідну роль у цілеспрямованому впливові на моральне становлення особистості дитини. На уроках літературного читання учні ознайомлюються з такими текстами, які сприяють розумінню ними змісту найважливіших загальнолюдських цінностей. А. Богуш формулює вимоги до художніх творів для дитячого читання:

- висока художня майстерність;
- захоплюючий сюжет, динаміка подій;
- простота і ясність композиції;
- спрямованість на моральне, патріотичне, естетичне виховання, прищеплення позитивних якостей поведінки.

Школярі вчать читати й аналізувати твори різних жанрів, зокрема: оповідання, казки, байки, вірші, прислів'я, приказки, загадки. Опрацювання кожного жанру вимагає глибокої підготовки до аналізу художнього тексту.

Для забезпечення належного рівня сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання потрібно використовувати різноманітні форми, методи та прийоми. На нашу думку, доцільно використовувати такі:

Уявний діалог. Під час аналізу художніх текстів можна використати такий прийом, як уявний діалог з автором. Вибирається учень на роль «автора». Діти готують запитання до «автора», який має над ними подумати і висловитись на наступному уроці. Можна запропонувати дітям придумати різні закінчення сюжету, поміркувати, чому саме так вони вважають. Діти висловлюються, як би вони діяли в тому чи іншому випадку, після чого аналізуються різні варіанти, звертається увага на назву твору.

Починаючи з першого класу, необхідно проводити з учнями таку

роботу, що навчить їх передавати різні почуття та ставлення (радість, тривога здивування, розгубленість, вагання, співчуття тощо). Так, окремі тексти дитячого фольклору можна розіграти як діалог. Такі вправи виступають своєрідною психогімнастикою, мають ігровий характер, дозволяють опанувати широким інтонаційним спектром. Імітаційне та творче перевтілення знімає ніяковість, додає розкутості й свободи. Наприклад, цікавим є завдання прочитати від імені казкових героїв (сміливого Рака, сердитого Вовка, переляканого Мишеняти, працюючого Півника, підлесливої Лисиці, хитрої Кози, розсудливого Карлсона тощо) фрази типу «День сьогодні чудовий!», «Куди мені сховатись?», «Я такий голодний» та інші.

Драматизація. Цікавою формою роботи на уроках літературного читання є драматизація літературного твору. У роботах А. Богуш, Н. Вітківської, Н. Гавриш, З. Захарчук, Н. Зорьки, Т. Потапової досліджуються особливості цієї театральнo-мовленнєвої діяльності дітей.

На думку Л. Виготського, драматизація як різновид театральної творчості є найпоширенішим видом дитячої творчості. Вона близька дитині тому, що, по-перше, «драма базується на дії, яку здійснює дитина, і тим самим безпосередньо зв'язує художню творчість з особистим переживанням» і, по-друге, «драма ближче, ніж будь-який вид творчості, пов'язана з грою, цим коренем всякої дитячої творчості, і тому найбільш синкретична» [15]. Драматизація властива самій природі дитини, яка не тільки спостерігає, а й активно, за своїм бажанням відтворює – і через це засвоює – навколишнє життя. «Дитина не копіює дійсність, що її оточує, а наслідуючи те, що бачить, комбінує свої уявлення. При цьому емоційний, мовленнєвий та інтелектуальний аспекти розвитку взаємообумовлені» [16, с. 50].

Цінність прийому драматизації полягає в тому, що він допомагає дітям зримо побачити зміст літературного твору, розвиває уяву учнів, служить засобом сприйняття морального досвіду, відображеного в книзі. Дитині пропонується уявити чудову казкову ситуацію, уявити дії героїв казки,

передати їх характер і настрій ходою, жестами, голосом. знайомі сюжети можна варіювати, доповнювати дійових осіб, міняти їх характери, ситуації в які вони потрапляють, придумувати продовження відомих казок. Розігруючи сценки, діти знайомляться з правилами мовленнєвого етикету, вчать застосовувати знання в нових ситуаціях, відкривають нові знання про навколишній світ, тобто зміст «п'єси» залежить від педагогічної та навчальної мети, яку ставить учитель.

Драматизація відрізняється від театральних постановок спонтанністю, яка вимагає активної імпровізації на основі художнього тексту. Позитив полягає в тому, що цей прийом активізує чуттєвий досвід дітей. У тих, хто має відповідний практичний чуттєвий досвід, активізується відтворююча уява: вони пробують згадати свої особисті відчуття і трансформувати їх у рухах та інтонації мовлення. На етапі обговорення умов програвання тексту такі діти дуже активні, згадка-сполох викликає радісне почуття: «Ой, а я це бачила (чув, таке зі мною було)!» [21, с. 58].

Інсценування, спираючись на розвиток у молодших школярів умінь своєрідно читати репліки висловлювати в них особливості характеру і настрою персонажа, надає широкий спектр можливостей для аналізу взаємин героїв, емоційного стану героїв твору в момент мовлення. Під час інсценування здійснюється емоційний розвиток: діти знайомляться з почуттями, настроями героїв, освоюють способи їх зовнішнього вираження, усвідомлюють причини того чи іншого настрою, що, у свою чергу, впливає на формування моральних якостей молодших школярів. Так, під час інсценування оповідання «Горбатенька дівчинка» В. Сухомлинського, учні можуть не лише проаналізувати зміст оповідань, а й довести власну думку, дати поради героям щодо їхньої поведінки, висловити ставлення до подій і героїв тощо.

У межах цього прийому можна впроваджувати у навчальний процес такі його варіанти:

– інсценування кульмінаційних фрагментів казки;

- до створення учнями фіналу казки та інсценування його різних варіантів;
- постановка казки на сцені (їй передус конкурсу на кращих виконавців ролей);
- прийом-пошук, коли учням пропонують знайти в реальному житті героя, схожого на казкового, а потім у рольовій грі продемонструвати його гарний вчинок.

Інсценізація сприяє створенню емоційного піднесення, допомагає учасникам та глядачам отримати інформацію про типові помилки взаємодії. Інсценування є «засобом, за допомогою якого створюються можливість аналізу, відчуття та бачення зв'язку між еталонами моральної поведінки та власною поведінкою. У результаті діти узагальнюють свої уявлення про моральну поведінку людей, і уявно чи у грі здійснюють певні моральні вчинки, що і є певним кроком у моральному розвитку дитини» [5]. Молодші школярі мають змогу вчитися стежити за своєю поведінкою та поведінкою інших, бачити себе з іншого боку. У процесі інсценування школярі разом з вчителем «виховують» літературного персонажа, такий прийом важливий непрямою дією на вихованців (*додаток Г*).

Дуже важливо спонукати дітей за власною ініціативою висловлюватися з приводу дій різних персонажів, особливо морально протилежних типів, проявляти чуйність, вміння пошкодувати, поспівчувати, порадіти, згадати свої власні негативні і позитивні вчинки.

Творчі завдання. Під творчими завданнями розуміють діяльність, яка розкриває можливості молодшого школяра і призводить до створення чогось нового й унікального. У ході такої роботи молодші школярі виконують творчі завдання різного виду з метою розвитку умінь, знань і особистісних якостей. Розвиток творчої діяльності безумовно буде успішно, коли вчитель направить свою роботу на розвиток пізнавальних навичок, здібностей, творчих сил, а також вміння висловлювання особистого ставлення дитини до героїв творів і їх вчинків (*додаток Д*).

Застосування творчих завдань на уроках літературного читання формують у школярів почуття самостійності, дають можливість навчитися ставити запитання і знаходити на них відповіді, співпереживати, а також робити аналіз прочитаного тексту, розуміти чужі думки, які висловлюють у тексті, представляти картини, намальовані автором, і бачити, якими мовними засобами створені ці картини, відчувати настрій автора, знаходити для його передачі потрібну інтонацію.

Наведемо приклади творчих завдань для молодших школярів:

- Казку «Кривенька качечка» розповісти від імені різних персонажів.
- Учням запропонувати намалювати портрети героїв літературного твору.
- Взяти інтерв'ю у головного герою казки чи оповідання для газетної публікації.
- Придумати кінцівку літературного твору, використовуючи різні варіанти.
- Уявити себе одним із персонажів казки чи оповідання, наприклад Кирило Кожум'яка. Потрібно розказати, яку роль ви виконуєте, чи задоволені собою як персонажем. Розповідь потрібно вести від першої особи. Що ви думаєте про інших героїв казки?
- Творчі завдання на основі прочитаного тексту можуть бути: «Як далі може розвиватися діалог персонажів?», «Розкажіть (переконайте, порадьте), включаючи в свою розповідь щось побачене (почуте), відоме з будь-яких джерел, або ваше ставлення до цього, спонукання співрозмовника, звернення до загальнолюдського досвіду ...».

Отже, використання творчих завдань на уроках літературного читання дають можливість розвивати не тільки творчу уяву, а й закладати основи духовності та моральності.

Педагогічна гра володіє істотною суттєвою ознакою – чітко поставлена мета і відповідний їй педагогічний результат, які можуть бути обґрунтовані, виділені в певному вигляді і характеризуються виховною (добродійно

зорієнтованою) спрямованістю (*додаток Ж*).

На уроках літературного читання можна використовувати технологію О. Кабачек (гра-бесіда), яка сприяє введенню дітей у сюжет самої казки («занурення у казку»). Персонажі казок можуть бути самими різними: від ретельно декорованих ляльок з усіма притаманними їм атрибутами до дуже умовних, прямо на очах у дітей вирізаних з картону чи паперу. Персонажів потрібно вибирати протилежні за своїми моральними якостями, наприклад, дідова й бабина доньки з казки «Морозко»; лисиця і заєць з казки «Лисиця, заєць і півень»; Буратіно і Карабас-Барабас з казки «Золотий ключик» тощо. У ході обговорення з героями казки, діти не лише уточнювали її зміст, а й висловлювали своє ставлення до персонажів, а також своє ставлення до працьовитості та ліні.

Проаналізувавши методичну літературу, ми дійшли висновку, що ігри, які можна використовувати в процесі морального виховання на уроках літературного читання поділено на три групи:

✓ Ігри, спрямовані на розвиток здатності молодших школярів розрізняти різноманітні зовнішні властивості явищ, об'єктів, вчинків: «Асоціації», «Впізнай по голосу», «Охайна і неохайна», «Добра і зла» тощо. Завдяки цим іграм у дітей розвивається спостережливість, вони сприяють розумінню настрою іншої людини.

✓ Ігри, пов'язані з удосконаленням уміння ставити себе на місце іншого, виявляти співчуття: «Відвідування хворого товариша», «Незвичайна ситуація». Дані ігри сприяють формуванню в учнів умінь розрізняти емоції своїх товаришів, однолітків, казкових героїв, тварин, рослин; уміння створювати та передавати певні образи за допомогою засобів художньої виразності.

✓ Ігри, які сприяють розвитку у школярів здатності виявляти співчутливі реакції стосовно природних об'єктів. На основі цих ігор учні закріплюють знання і вміння, які набули під час ігор першої і другої груп. Наприклад, у ході гри «Подорож у країну див» учні початкової школи

виражають свою чуйність до героїв літературних творів, природи, створення певних образів, оцінки природних явищ. Гра «Підберемо окуляри»: кожна дитина отримує два картонних кружечки зі схематичним зображенням доброї та злої людини та сім різнокольорових окулярів: від чорних до світло-рожевих (рис. 2.6). Учитель пропонує: «Давайте одягнемо на очі нашим чоловічкам окуляри. Виберіть ті кольори, які найбільше пасуватимуть кожному з них».

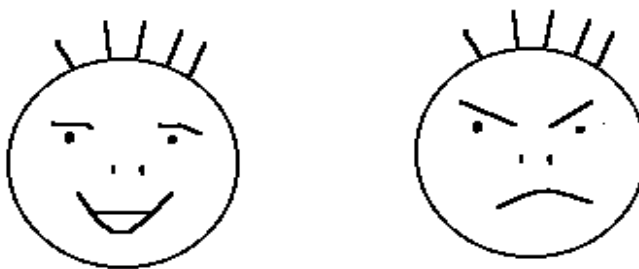

Рис. 2.6. Наочність до гри «Підберемо окуляри»

Дітям ставляться запитання: «Що відчуваєте ви, коли гніваєтесь?», «На кого ви більше схожі: на злого чи доброго чоловічка?», «Ви хотіли, щоб ваші друзі були схожими на...» (діти продовжують думку).

Таким чином, оцінюючи виховні можливості навчального матеріалу уроків літературного читання в моральному та громадянському вихованні дітей, методисти застерігають, що при опрацюванні текстів треба додержувати міри, щоб слова про високі моральні якості дитина не засвоювала формально. У ході підготовки до уроку, розробці текстових матеріалів учитель має ставити перед собою конкретні виховні завдання, які посилено розв'язати на даному уроці літературного читання.

У методиці читання розроблено значну кількість різноманітних засобів опрацювання літературних творів, що дозволяє реалізувати гуманістичний підхід до морального виховання учнів в процесі читання та розвиває в них важливі якості особистості.

ВИСНОВКИ

Проблема морального виховання молодших школярів є актуальною в умовах сьогодення. Тому і вимагає від учителя виховної спрямованості освітнього процесу, орієнтації особистості школяра на загальнолюдські цінності й моральні норми, що склалися протягом людської історії. З огляду на це, перед закладами освіти постає завдання – підготувати громадянина держави, здатного самостійно оцінювати життєву ситуацію і будувати своє особисте й професійне життя з огляду на інтереси оточуючих, принципи взаємоповаги й людської гідності.

Аналіз наукової (психолого-педагогічної та методичної) літератури з проблеми дослідження та проведення дослідно-експериментальної роботи, спрямованої на формування морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання в 3-му класі засобом художнього твору, дозволяє зробити такі висновки:

1. Нами було з'ясовано, те що єдиного визначення поняття «морально-етичні цінності» у психолого-педагогічній літературі немає. Морально-етичні цінності – це абсолютне утворення, яке є найдієвішим чинником становлення особистості, її оптимального функціонування та самореалізації в конкретному суспільстві. Морально-етичні цінності, відповідно до визначення багатьох науковців, визначаються як мотиви поведінки та спрямованість діяльності особистості, тому важливо формувати у дітей здатність діяти відповідно до морально-етичних цінностей.

2. Художня література, за умови відповідної організації матеріалу на уроці, відіграє провідну роль у моральному становленні особистості дитини. Читаючи художні твори та аналізуючи поведінку героїв, діти збагачують свій життєвий досвід, розширюють та поглиблюють знання про норми та правила поведінки. Отже, головним інструментом виховання морально-етичних цінностей молодших школярів є художній твір (оповідання, казка, байка, вірш, прислів'я, приказка).

3. Досліджуючи процес формування морально-етичних цінностей учнів 3-го класу як педагогічну проблему, а також беручи до уваги актуальність цієї проблеми в сучасній системі освіти, в ЗОШ I-III ступенів № 32 Вінницької Міської Ради, ми провели експеримент (3-Б клас, 30 учнів). Метою експерименту було визначення рівня сформованості морально-етичних цінностей дітей засобами художньої літератури.

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень і власних напрацювань було розроблено рівні сформованості морально-етичних цінностей молодших школярів на основі критеріїв (когнітивний, оцінно-емоційний, поведінковий) та показників. Результати констатувального експерименту дозволили виявити загалом середній рівень сформованості морально-етичних цінностей у молодших школярів. Високий рівень притаманний 26,7 % (8 учнів), середній рівень – 46,6 % (14 учнів) та низький рівень – 26,7 % (8 учнів).

4. Нами було з'ясовано наступні педагогічні умови, які б сприяли ефективному формуванню морально-етичних цінностей молодших школярів засобами художньої літератури: створення розвивального середовища з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання молодшими школярами морального змісту художніх творів; системність та цілісність формування морально-етичних цінностей молодших школярів на уроках літературного читання; застосування етичних бесід після читання творів.

5. Формування морально-етичних цінностей у молодших школярів на уроках літературного читання буде ефективним, якщо педагог буде використовувати різноманітні форми, методи та прийоми. На нашу думку, доцільно використовувати такі: уявний діалог, драматизацію, творчі завдання, педагогічну гру та інші.

6. Сформулюємо методичні поради для вчителів початкової школи щодо розвитку та формування морально-етичних цінностей в учнів:

- Під час підготовки до уроку учитель має ставити перед собою конкретні виховні завдання, які посилено розв'язати на даному уроці літературного читання, тобто, щоб слова про високі моральні якості учні не засвоювали формально.

- Сприятливою атмосферою для формування морально-етичних цінностей вважаємо співробітництво, співтворчість, які передбачають взаємодію, підтримку, колективне продукування оригінальних ідей.

- Необхідно забезпечити формування морально-етичних цінностей не тільки на уроках, але й в позаурочний час.

- На уроках використовувати різноманітні вправи для формування морально-етичних цінностей, етичну бесіду після прочитаного твору та інші види робіт, що є обов'язковими під час уроків літературного читання.

- Для досягнення високого рівня формування морально-етичних цінностей учнів потрібно дані види робіт проводити систематично, цілеспрямовано, за певною схемою, чітко визначеним планом та структурою.

- Систематична та взаємопов'язана діяльність школи та сім'ї, яка об'єднана спільною метою, а саме: сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички та звички поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Отже, перехід до особистісно орієнтованої моделі навчання і виховання спрямовує на пошук нових шляхів та засобів, методів та прийомів, які забезпечуватимуть повноцінний розвиток особистості: розвиток здібностей, потреб та інтересів в усіх сферах своєї діяльності, а головне формування морально-етичних цінностей. Для того, щоб досягнути даної мети, дорослим слід спрямовувати увагу на розвиток цілісності, непересічності, свіжості, самостійності сприйняття, розвитку творчого мислення, різних видів пам'яті, уяви, фантазії, інтуїції дитини, її комунікативно-творчих здібностей, моральних якостей та етичних норм

поведінки. Великі можливості для формування цих якостей має робота над художнім твором.

Художній твір має надзвичайну емоційну силу впливу на дітей, несе в собі позитивний емоційний заряд, здатний викликати позитивні стани, які спонукають до активної діяльності. Художній твір являється і найбільш важливим помічником у формуванні морально-етичних цінностей учнів початкової школи – доброта, любов до ближніх, повага до навколишніх.

Таким чином, за допомогою художнього твору на уроках літературного читання у початковій школі в учнів виховуються морально-етичні цінності. Головне завдання педагога в цьому виступає донесення до учнів думок і почуттів художнього твору, використовуючи його як інструмент для виховання моральних норм та принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
2. Балютіна К., Сосновська М. Зростаєте справжніми людьми (В.Сухомлинський Покинуте кошеня) / К. Балютіна, М. Сосновська // Початкова школа. – 2008. – №9. – С. 34.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. Посібник / І. Д. Бех – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
5. Білозерська С.І. Молодший школяр як суб'єкт моральної поведінки / С.І. Білозерська // Моральна свідомість та самосвідомість особистості : монографія / за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І.М. Галяна. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – С. 117-133.
6. Богуш А. М. Педагогічні виміри В. Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія / А.М. Богуш – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 272 с.
7. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
8. Васянович Г. П. Педагогічна етика / Г. П. Васянович. – Львів : Норма, 2005. – 343 с.
9. Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької діяльності молодших школярів / О.В. Вашуленко // Початкова школа. – 2013. – № 1. – С. 13-17.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

11. Виховання морально-етичних норм учнів молодших класів. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-formuvannya-moralnih-norm-povedinki-uchnivmolodshih-klasiv-65126.html> (дата звернення: 12.01.2019)
12. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О. І. Вишневський. – 3-тє вид., доопрац. і доп.. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
13. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
14. Вітковська Н.С. Педагогічні аспекти роботи над прислів'ями з молодшими школярами / Н.С. Вітковська, Н.М. Зоряка // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – 2007.– № 21.– С. 33-37.
15. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 301 с.
16. Генік М. Формування морально-етичних понять у позаурочній виховній роботі / М. Генік // Початкова школа. – 2012. – № 2. – С. 49-51.
17. Гербарт Иоганн Фридрих. Избранные педагогические сочинения /Г.И. Фридрих.– М. : Учпедгиз, 1940. Т. 1. – 292 с.
18. Голюк О.А. Воспитание у детей чувства собственного достоинства как проекции морально-гуманистических ценностей / О. А. Голюк, Анна Гайдукевич, Н. А. Пахальчук, И. В. Карук, К. А. Колесник / Science Review. – Warsaw: RS Global S. z O.O., – 2018. – № 1 (8), January. – Vol.5. – P. 13-17.
19. Гонтаровська Н. Інноваційно-освітнє середовище як фактор розвитку особистості / Н. Гонтаровська // Директор школи. – 2008. – № 9. – С. 3-5.
20. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
21. Даниляк Р. З. Формування моральності як результату морального виховання молодших школярів / Р. Даниляк // Педагогічна освіта : теорія і

практика. Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип. 20 (1-2016). – Ч.1. – Кам'янець-Подільський, 2016. – 364 с.

22. Державний стандарт початкової освіти // Учитель початкової школи. – 2018. – № 4. – С. 1-16.

23. Зверєва І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів: метод. Посібник / І. Д. Зверєва, Л. Г. Коваль, П. Д. Фролов. – К. ІСДО. – 1995. – 156 с.

24. Кандиба Т. Казкотерапія / Т. Кандиба // Початкова школа. – 2003. – бер.(№12). – С.1-2.

25. Комарівська Н. Фольклор як засіб морального виховання дошкільників // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. – Вип. 2. – С. 166-168.

26. Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1987. – 416 с.

27. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори : В 2-х т / Я. А. Коменський. – К. : Радянська школа, 1940. – Т.1. – 246 с.

28. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://olenivkadp.at.ua/load/koncepcija_vikhovannja_ditej_ta_molodi/1-1-0-9.

29. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

30. Костюк І. Формування освітньо-розвивального середовища на уроках літературного читання в початковій школі / І. Костюк. – Педагогічні

науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми. – СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. – № 5 (59). – С. 314-323.

31. Крутій К. Л. Предметно-розвивальне середовище як чинник супроводу діяльності дітей / К. Л. Крутій // Дошкільна освіта. – 2008. – № 2 (20). – С. 9-20.

32. Кудина Г.Н. Література как предмет эстетического цикла. Методические разработки / Г.Н. Кудина, З.Н. Новлянская. – Москва : Центр альтернативной педагогики искусства, 1990. – 304 с.

33. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Науковий посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Вид. «Знання», 2006. – 311 с.

34. Лесик Г. Г. Місце моральності у ціннісно-смысловій сфері особистості. URL : <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5036.new> (дата звернення: 23.01.2019)

35. Літературне читання програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2 – 4 класи <https://lib.pedpresa.ua/13365-literaturne-chytannya-navchalna-programa-dlya-zagalnoosvitnih-navchalnyh-zakladiv-2-klas-2016-rik.html>.

36. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ОВС, 2002. – 398 с.

37. Любчак Л.В. Педагогічний такт як форма реалізації педагогічної моралі в діяльності вчителя початкових класів / Л.В. Любчак // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті сучасних освітніх парадигм : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 5-6 квітня 2017 р.) / за ред. О. А. Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. – Вип. 6. – С. 18-21.

38. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153-161.

39. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія / О.В. Матвієнко – К.: ВД «Стилос», – 2006. – 543 с.

40. Методичні рекомендації щодо створення освітнього середовища в перших класах нової української школи / Режим доступу// <http://school19.zp.ua/1232-ctvorenniya-osvitnogo-seredovishcha-v-pershikh-klasakh-novoji-ukrajinskoji-shkoli.html>.

41. Міністерство освіти і науки України (простір освітніх можливостей) «Нова українська школа» / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник – К., 2016. – 56 с.

42. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>

43. Нова українська школа: poradnik dla vchytelya / Під заг. ред. Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.

44. Павлик О. Виховні можливості уроків літературного читання / О. Павлик, Н. Білоконна, І. Кравцова. – Початкова школа. – 2015. – № 10. – С. 38-42.

45. Пилявка В. І. Можливості уроків читання для виховання в молодших школярів загальнолюдських цінностей http://didyliv-nvk.lvivsch.in.ua/pro_shkolu/storinka_uchitelya_pochatkovih_klasiv_pilyavki_ya_rolavi_ivanivni.

46. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. – Кн.. 1 / За ред. Є.І. Коваленко, упоряд., передм., прим. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.

47. Савченко О.Я. Методика читання в початкових класах: посібник для вчителя / Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2007. – 291 с.
48. Сейфі С. Т. Колективна творчість у формуванні «шкільного соціуму» і життєвих установок підлітка / С. Т Сейфі, Н. М. Жукова // Світ психології. – 2008. – № 1. – С. 202-211.
49. Стельмахович М. Виховний ідеал української народної педагогіки / М. Стельмахович // Початкова школа. – 1998. – № 6. – С. 1-5.
50. Сухомлинський В. О. Слово вчителя у моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5т. – Т. 2. – К. – 1997. – С. 321 – 330.
51. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В. Сухомлинський – К., 1977. – Т.3. – 677 с.
52. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д Ушинский // Собр. соч. в 9-ти т. – Т.8. – М. : Педагогика., 1982. – 315 с.
53. Фесюкова Л.Б. Воспитание сказкой / Л.Б. Фесюкова. – Харьков: узд. «ФОЛІО», 1997. – 435 с.
54. Фіцула М. М. Педагогіка : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 528 с.
55. Фурман А. А. Морально-етичні цінності в суспільному вимірі / А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – №1. – 2010. – С. 94.
56. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник: Близько 2500 термінів. Х. : Прапор, 2005. – 639 с.
57. Щербань П. М. Прикладна педагогіка / М. П. Щербань. – К. : Вища школа, 2002. – 215 с.
58. Ямницький О. В. Категорія «цінності» у психологічному вимірі / О.В. Ямницький // Наука і освіта. – 2013. – № 4. – С. 34-37.
59. Ярошно Л. Роль книжки в житті людини / Л. Ярошно // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 4. – С. 103-106.

ДОДАТКИ

Додаток А

МЕТОДИКА «ВИЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ПОНЯТЬ»

(ЗА І. КОЛМОГОРОВИМ)

Мета: вивчення уявлень дітей про моральні якості, особистого ставлення до них.

Хід проведення: вчитель проводить бесіду із дітьми.

Педагог звертається до учнів: Діти, я Вам пропоную відповісти на кілька запитань.

Питання № 1.

- а) Що значить бути добрим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 2

- а) Що значить бути щедрим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 3

- а) Що значить бути чесним?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 4

- а) Що значить бути доброзичливим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 5

- а) Що значить бути справедливим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 6

- а) Що значить бути працьовитим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 7

- а) Що значить бути самостійним?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання №8

- а) Що значить бути дбайливим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

Питання № 10

- а) Що значить бути організованим?
- б) Це гарна якість?
- в) Ти б хотів бути таким?

ТВОРЧІ РОБОТИ УЧНІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОЦІННО-
ЕМОЦІЙНОГО КРИТЕРІЮ

Сильный,
мужной,
прагматичный,
самостоятельный,
красивый.

Додаток В**ТВІР ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО «ПОКИНУТЕ КОШЕНЯ»**

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося воно до куща та й сидить – тремтить. Поверталась із школи маленька Наталочка. Чує – нявчить кошеня. Вона не сказала ні слова, а взяла кошеня й понесла додому. Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке.

Бесіда за змістом твору:

- Де сиділо кошеня? Як воно там опинилося?
- Чому кошеня нявчало?
- Що зробила дівчинка?
- Добре чи погано вчинила Наталка?

ДРАМАТИЗАЦІЯ КАЗКИ «КОТИГОРОШКО»

Дійові особи: Котигорошко, Козак, Дівчина-Калина, Брат, Лелека, Ведуча.

Під музику з'являється Котигорошко.

Ведуча: Ніби ожила картина, і до нас прийшов хлопчина. Хто ти, хлопчику, скажи? І куди крокуєш ти?

Котигорошко: Я – казковий богатир, мене знають птах і звір. Котигорошком називають, бо навкруги всі добре знають:

Я з горошини вродився, на зріст малим залишився, але добру силу маю.
Я сестру й брата шукаю.

Ведуча: Що ж, скажи, із ними стало? У яку біду попали?

Котигорошко:

Змій підступний їх украв, полонив, зачарував.

Прошу вас, допоможіть і дорогу покажіть.

Треба мені поспішати, сестру й брата визволяти.

Ведуча: Не хвилюйся, хлопче, годі, станемо і ми тобі в нагоді. Але, щоб Змію подолати, треба нам козацьку силу мати.

Котигорошко: А хто такі козаки?

Козак:

♦ Козак – це чесна, смілива людина,

Найдорожча йому – Батьківщина.

♦ Козак – слабкому захисник,

Цінити побратимів звик.

♦ Козак – усім народам друг

І лицарський у нього дух.

♦ Козак – завжди борець за волю

І за народну добру долю.

♦ Щоб козаками стати,

Гопак треба станцювати.

Танок «Гопак».

Котигорошко: А які ж випробування потрібно пройти, щоб козацьку силу і кмітливість мати?

Ведуча: А випробування будуть на шляху до твоїх брата і сестри.

Бачиш, лежить булава, вона незвичайна.

Хоча зброя не легка, але дуже файна.

Треба з нею покружляти і такі слова сказати:

«Булаво, допоможи, нам дорогу покажи!».

Котигорошко:

Ось рушник, що вишивала мати,

Щоб дітей в дорогу проваджати.

Матуся вишила на щастя і на долю,

Але вони потрапили в неволю.

Пісня «Щебетала ластівочка».

Козак: Не сумуй, Котигорошко, ми будемо далі крокувати –

Сестру й брата твоїх шукати.

Я знаю, далі там степи, і нам дороги не знайти.

Котигорошко: Булава нам допоможе, вказати дорогу зможе.

Котигорошко кружляє з булавою і каже слова:

«Булаво, допоможи, нам дорогу покажи!».

Звучить аудіозапис шуму вітру, співу польових птахів.

Козак: Погляньте – степ... його простори усі безкраї, загадкові.

Котигорошко: Тут гуляв козак Голота і Сірко, і Полуботок.

Козак: Сьогодні степ цей перед нами укритий квітів килимками.

Котигорошко: Любі квіти, чи стрічали сестру мою із братами?

Квіти: Через поле є стежина, на краю її – калина.

Та червона калина – то засмучена дівчина.

Змій підступний її вкрав, полонив, зачарував.

Біля кущика – дубок, наче юний парубок.

Вітер його нахиляє, гілочки тонкі ламає.

А він стоїть, бо знає: що Калинку захищає.

Котигорошко:

Дякую вам, квіточки, брат мій – цей дубок.

А калинонька-краса – моя милая сестра.

Ходімо, брат-козак, з неволі їх виручати.

Ведуча: Важко стежку розшукати: треба вам багато сил,

Аби чари подолати – ними Змій нас оточив.

Козак: А ось і калина, а поряд дубок, дивіться сумні і посохлі які!

Але ми їм допоможемо, якщо чари зняти зможемо.

Ведуча: Лелека прилетів до нас – допоможе в добрий час.

Мабуть хоче розказати як нам чари подолати.

Лелека: Змій віночок гарний вкрав квіточки всі розкидав.

Ви віночок той зберіть, на калину одягніть.

Оживе тоді калина, і прокинеться дівчина.

Ведуча: Дякуємо, Лелеко, за добро та ласку, за таку потрібну нам, козачатам, підказку.

Гра «Склади квіти у віночок».

Діти складають з частин цілий вінок, потім одягають штучний віночок на куц калини і з'являється дівчинка.

Дівчинка-калина:

Дякую вам, любі друзі, що вінок подарували,

Із полону та неволі мене врятували.

А я знаю, що нам допоможе врятувати мого брата. Це – пісня, яку співала наша матуся.

Ведуча: Українська пісня – то живий скарб, що передається від покоління до покоління, несучи радість чи смуток, чаруючи людську душу, даючи їй силу і натхнення.

Котигорошко:

Співай, люба сестронько, співай... Хай мамина пісня луна на весь край!

Поля і гаї заспівають, як ти – і з брата спадуть чари злі.

Українська пісня. З'являється брат.

Брат: Дякую вам за те, що ви Змієві чари подолали і нас з сестрою врятували.

Котигорошко: Зрадіють наші батько й мати!

Ведуча: У кожного народу є святині, святині є і в рідній Україні:

Батьківська хата, материнська пісня, рушник на образах пречистих,

Дівочий віночок, червона калина, і хліб український – наша святиня.

Вони – наша спадщина, наш оберіг.

Разом: Вони – наша гордість на весь білий світ!

Ведуча: Хай із кожним днем міцніє Україна, своє коріння, діти, збережіть.

Нехай у серці кожної дитини про Україну пісня зазвучить!

Додаток Д

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

«Казка навиворіт». Це завдання ефективно не тільки для розвитку навичок пародіювання. З його допомогою можна визначити вихідну точку для вільної розповіді, яка самостійно розгортається в будь-якому іншому напрямку. Наприклад: Попелюшка – зла, нечемна дівчинка. Не допомагає добрій мачусі, знущається над лагідними, покірними зведеними сестрами тощо.

Створення «вінегрету» з казок. Суть цього завдання полягає в тому, що події з різних казок переплітаються й розгалужуються за новим сюжетом. Наприклад: Івасик-Телесик з'явився в будиночку Білосніжки і став її вихованцем. Тут з ним трапляються дивовижні пригоди... Це надасть старій казці новизни й принесе задоволення дитині від фантазування засобами слова.

«Біном фантазії». Новий образ може з'явитись, якщо взяти два слова, між якими є певна змістова дистанція. Це активізує уяву, і в результаті виходить єдине фантастичне ціле. У «біномі фантазії» слова використовуються не в їх звичайному значенні, а звільненими з мовного ряду, у якому вони звично фігурують. Наприклад, «шафа» й «собака». Ці слова можуть бути поєднані по-різному: шафа собаки, собака на шафі, собака в шафі. Кожне з цих поєднань може слугувати основою для вигадування конкретних ситуацій, з яких утворюється казка.

«Мовленнєві віконечка у теремку»

Мета: Закріплення вміння дітей відповідати на запитання за змістом ілюстративного матеріалу, складати коротенькі розповіді із звуконаслідуванням.

Хід вправи: Вчитель виставляє на дошці вирізне з картону велике зображення теремка з віконцями – геометричними фігурами, які закриті.

Читає заличку до гри:

*У чистім полі теремочок стояв,
Хтось у тому теремочку проживав.
А хто у тому теремочку проживав
Знає той, хто у ті віконця зазирає.
А хто у ті віконця зазирає?
Той, хто їх уміло відкривав,
Все про них гарненько розказав.*

Педагог пропонує учням по черзі «відчинити» віконця певної форми: спочатку круглі (песик, ведмедик, зайчик), потім чотирикутні (коник, кізонька, поросятко, баранчик) і трикутні (корівка, півник, котик, їжачок). Спонукає їх до розповіді про тварину із відчиненого чарівного віконця і наслідування її голосу. Потім засовують, хто ж живе в теремку і за описом тварини, який робить вихователь діти відгадують, про кого йдеться і відкривають віконця у теремку.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ «РУКАВИЧКИ»

Мета: закріплювати навички взаємодії та викликати задоволення від спільної праці.

Матеріал: вирізані з паперу форми рукавичок, різнокольорові олівці чи фломастери (по 3 штуки кожній парі гравців).

Хід гри:

Діти парами розміщуються за столами. Вихователь пропонує їм розфарбувати рукавички, прикрасивши візерунком, але так, щоб права і ліва рукавички були однаковими, тобто бути парою. По завершенню всіх гравців запрошують у магазин рукавичок. Діти розглядають, вибирають ті, що подобаються, що зроблені найкраще, відмічають невдало виконані рукавички, вказуючи на неточності в оформленні. Вихователь підводить дітей до висновку, що найкращими вийшли рукавички у тих, хто зумів домовитися про візерунок, ділився олівцями, поступався другові. При повторних проведеннях можна об'єднувати дітей у підгрупи в 4-6 чоловік (відповідно давати 2 чи 3 набори олівців або фломастерів), які теж розфарбовуватимуть предмети однакової форми, наприклад, чашки чи блюдця з чайного сервізу.

«ДОБРІ ВЧИНКИ – ПОГАНІ ВЧИНКИ»

Мета: вправляти дітей в оцінюванні тих чи інших дій у ситуаціях морального вибору відповідно до категорій «добре», «погано».

Варіант 1

Матеріал. Демонстраційний набір парних сюжетних малюнків морального змісту; виготовлені з кольорового картону картки у формі серця (червона і синя картки кожному з гравців).

Хід гри:

Гра проводиться по підгрупах або з усією групою дітей. Дорослий по черзі показує малюнки. Діти розглядають та оцінюють зображені на них

учинки: позитивний – піднімають картку «червоне серце», негативний – «синє серце». Бажано коментувати вибір дітей: «Чому Наталка підняла «синє серце»?», «Як ти вважаєш, чому цей учинок правильний?» тощо.

Варіант 2

Матеріал. Парні сюжетні малюнки морального змісту.

Хід гри:

Гра проводиться індивідуально чи в парах. Дитині (чи дітям) пропонують розглянути малюнки та розділити їх на дві групи: в одну – відкласти картинки, на яких зображено хороші вчинки, а в другу – погані. У кінці гри вибір дитини (дітей) обговорюється.

«КАЗКОВА КРАЇНА»

Мета: виховувати навички співпраці, відчуття емоційного задоволення від спільної діяльності, позитивне ставлення й увагу один до одного.

Матеріал. Великий аркуш паперу, фарби, пензлики, серветки.

Хід гри:

Дорослий пропонує дітям разом намалювати картину, що називатиметься «Казкова країна». Для цього на одному великому аркуші кожен малюватиме, що захоче. Вихователь теж малює разом із дітьми. У процесі малювання за допомогою запитань, підказок, порад бажано стимулювати спілкування дітей один з одним. По закінченню картина обговорюється. Можна скласти колективну розповідь за її змістом. Важливо відмітити, що такою гарною вона вийшла завдяки дружній, спільній роботі всіх дітей. При повторних проведеннях пропонується нова тематика, наприклад, «Подорож у підводному царстві», «На далекій планеті», «Наш садочок» тощо. Теми малюнку можуть придумувати і самі діти.